

HURREM SULTAN

Ayşe ÖZAKBAŞ*

Onuncu Osmanlı Padişahı Kanunî Sultan Süleyman'ın (900/1494-947/1566) Sevgili eşi, Haseki Hurrem Sultandır. Adına şiirler yazılmış,hikayelere, romanlara, makalelere,tiyatro ve opera eserlerine konu olmuş(1), zekâsı, cazibesi, ihtiraslarıyla ünsalmıştır. Aîşeti'z-zamân, Fâtmetü'l-devrân ve benzeri pek çok ünvanlarla övülerek, geride bıraktığı eserleriyle hayır duayla yâd edilirken,siyasi faaliyetleri yüzünden yazarlar ve tarihçiler tarafından acımasızca eleştirilmiştir.

Tüm dünyada tanınan,Osmanlı padişah hanımları arasında ilk meşhur olanı Hurrem Sultandır. Hurrem Sultan'la ilgili araştırmalar sırasında, görülen belgeler üzerinde incelemeler yapılmış olması, bu konuda detaylı çalışmalar yapıldığını göstermektedir.

Bu makalede, görülebilen kaynaklar hem bir arada okuyucuya sunulacak hem de bunlardan yararlanarak renkli yaşantısı ile efsaneleşmiş bu hanım Sultan'ın hayatı, mücadelecî kişiliği, zevci Kanunî Sultan Süleyman ile yakınları üzerindeki nüfuzu ve siyasi rolü anlatılmaya çalışılacaktır.

ADI ve MİLLİYETİ

Hurrem Sultan'ın Kanunî Sultan Süleyman ile karşılaşmasına değin geçen yaşantısı ve milliyeti hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bazı farklı ifadeler dışında, çoğu yazarların ve tarihçilerin ortak beyanları bu konuyu

* İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi

1 Turhan Tan, *Hurrem Sultan*. (İstanbul: Cumhuriyet Basımevi, 1937); Viorica Stircea, *Kanunî Sultan Süleyman'ın Gözdesi Hurrem Sultan*. Çev. Selim Mehmet, Roman Dizisi: 22 (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972); Feridun Fazıl Tülbentçi, *Hurrem Sultan*. Tarihi Roman (2. Bs. İstanbul: İnkılap Ve Aka Kitabevleri Koll. Şti. 1978); Louis Gardel, *Sevenlerin Şafağı*, Çev. Ümit Moran Altan, (2. Bs. İstanbul: Can Yayınları Ltd. Şti. 1998); Oytun Turfanda, Nevit Kodallı, Haz. *Hurrem Sultan*. Bale, 2 Perde, Devlet Opera Ve Balesi Genel Müdürlüğü Yayınları 1976-1977 Sezonu, No:4 (Ankara Devlet Opera Ve Balesi Genel Müdürlüğü 1976-1977). Burada "*Hurrem Sultan*" balesinin, tümü ile Türk olan ilk büyük bale olduğu ve Türk bale tarihinde ilk defa gerçekleştiği, bu bakımdan ayrı bir önemi ve özelliği bulunduğu vurgulanır. Orhan Asena, Nevit Kodallı, *Hurrem Sultan*, Oyun 3 Bölüm, Devlet Tiyatroları Yayınları 1 (y.y. Güven Kitabevi 1980). İlk sahifedeki notta, bu eserin ilk kez 17.3.1959'da Ankara'da Büyük Tiyatro'da, Devlet Tiyatrosu sanatçıları tarafından oynandığı kayıtdirtilmiştir.

aydınlatmaktadır.

Batılı tarihçiler ve yazarlar Hürrem Sultan'ı Roxelane adıyla anmakla birlikte, Rossa, Roza, Rosanne, Ruziac olarak da kaydetmektedirler. Hürrem Sultan'ın bu isimlerle anılmasına sebep, çağdaşı olan Venedik Balyosları, Avusturya elçileri, İtalyan Seyyahları tarafından La Rossa (Rus) tanıtılmasıdır. Kaynaklar onu, aslen Rus olarak gösterirler. Ayrıca devrin yazarlarının, Rus kadını anlamına gelen, veya muhtemelen eskiden Rusya'da yaşayıp, Roxelane adını taşıyan bir kabileyi ima ederek Hürrem Sultan'a Roxelane dedikleri ve bu isme dayanarak onun, Fransız hattâ Leh, İtalyan, Çerkez asıllı olduğu hakkında da bir takım rivayetler söylenmektedir.

Hürrem Sultan'ın Polonya topraklarından Galiçya'da Lipa Nehri üzerindeki Robotyn veya Rogatino kasabasında Marsigli adında fakir bir papazın veya piskopozun kızı olduğu, mutemelen 1504 yılında doğduğu çoğunlukla kabul edilen bu rivayetlerden biridir.

Hürrem Sultan'ın Osmanlı Sarayına nasıl ve hangi tarihte girdiği de kesin bilgilere dayanmamakla beraber, Kırım Türkleri'nin Duester Nehri boylarına Galiçya'ya veya, Ukrayna topraklarına kadar yaptıkları akınlar sırasında esir alınarak, Osmanlı Sarayı'na satıldığı veya hediye edildiği tarihçiler ve yazarlar tarafından ekseriyetle kabul edilmiş rivayetlerdendir (2).

2 Ş. Sami, "Hürrem", *Kamusu'l-İslâm: Dictionnaire Universel d'Histoire et de Géographie* III (İstanbul: Mithran Matbaası, 1308) s.2035; J. Von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, c. V: *Sultan Süleyman-ı Evvelin cülûsundan Avusturya'nın Devlet-i Osmaniye ile ilk Akd eylediği muahedeye kadar* çev. Mehmet Atlı, (İstanbul: Selânik Matbaası, 1330) s. 323; Ahmet Refik (Altınay), *Kadınlar Saltanatı* (699-1027), Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı, (3. Bs. İstanbul: Kütüphane-i Askeri-İbrahim Hilmi, 1332), s. 51; C.L.Huart, "Khurrem" *Encyclopédie de L'İslâm*. E.J. Brill, Leyden 1927, II 1032-1033; İbrahim Alâettin Gövsa, "Hürrem Sultan" *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi: Ansiklopedik Sözlük* y.y. 1949, III,1165; İbrahim Alâettin Gövsa, "Hürrem Sultan, Roksolan" *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* y.y. , t.y. s.178; Tayyib Gökbilgin, "Hürrem Sultan", *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul:1950 VII, s. 593-596; "Hürrem Sultan" *Çomhuriyet Ansiklopedisi*. İstanbul: 1970, VI, s.1704; "Hürrem Sultan" *Türk Ansiklopedisi*. İstanbul-Ankara:1971, XIX s.387-388; "Hürrem Sultan" *Yeni Hayat Ansiklopedisi*. y.y. 1979, III s.1602; S.A.Skolliter, "Khurrem" *The Encyclopaedia of Islam*. New Edition, Leiden, E.J.Brill 1986, V, 66-67; Nejdet Sakaoğlu, "Hürrem Sultan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul:1994, IV, s.104; "Kanunî Sultan Süleyman", *Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih Medeniyet Kültür*. 2.bs. İstanbul:1994, II, s.268; III, s.10-11,14,18-19; "Hürrem Sultan", *AnaBritannica: Genel Kültür Ansiklopedisi* İstanbul 1994, XVI, 79; Cahit Baltacı, "Hürrem Sultan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1998, XVIII, 498-500; "Hürrem Sultan", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi: Kişiler Dönemler Akınlar Yaptılar* İstanbul t.y.VI, 2880-2881; H.Y.Şehsuvaroğlu, "Hürrem Sultan ve Sultan Süleyman" *Resimli Tarih Mecmuası*. I, 5 (Mayıs 1950), 176-179; Talat Haşgınoğlu, "Osmanlı Sarayında Saltanat süren kadınlardan, Hürrem Sultan" *Resimli Tarih Mecmuası: Yeni Seri*, VII, 1-73 (1956), 15-19; Nimet Bayraktar, "Hürrem Haseki Sultan", *Kadın Gazetesi*. Mayıs 2; 1959 2; Ferit Ragıp Tuncoz, "Hürrem Sultan", *Ön Asya Mecmuası*, 30 (1968), 8, 26; M.Çağatay Uluçay, "Ülkeler Fatihî Kanunî'nin Kalbini Fetheden Hürrem Sultan" *Tarihte Güzel Kadınlar:Tarih Dünyası Mecmuası*. Tarihi Eserler Serisi No. 3, t.y. 75-79; Nezih Üzel, "Hürrem Sultan veya Rokselan" *Antika: The Turkish Journal of Collectable Art*. 25 (Nisan 1987) 59-60 ; Mustafa Alp Dağstanlı, "Hürrem Sultan Osmanlı'nın kraliçesi" *Atlas: Ayık Coğrafya ve Keşif Dergisi*. 73 (Nisan 1999) 128-146; Fairfax Downey, *Muhteşem Süleyman*, çev. Ali Kemal Aküst

Hürrem Sultan'ın rivayetlere dayanan hayat hikâyesini anlatan tarihçiler ve yazarlar hemen hemen aynı olan benzer ifadeleri kullanmışlardır. Bu konuyla ilgili yeni yayınlara bakıldığında, bu bilgilerin günümüzde de geçerliliğini koruduğu görülmüştür. Ancak bazı yazarların bu konuda farklı ifadeler yer verdiği de olmuştur. Bu makalede,benzer özellikleri içeren ayrı kaynaklardaki ifadeler teker teker sıralanmayarak, yazarları dip notta birlikte sunulmuştur. Farklı ifade kullanan yazarlar ise, hem bu farklılığı ortaya çıkarmak, hem de okuyuculara yararlı olacağı düşüncesiyle ayrı ayrı ele alınıp belirtilmiştir. Farklı yorum yapan Yılmaz Öztuna ve Zuhuri Danışman müşterek ifadelerinde; Hürrem Sultan'ın asıl adının Aleksandra Lisovska olup, Ukraynalı ve İslav ırkıdan geldiğini belirtmişler, Lehistan Krallığı'nın Rutenya Vilayetine bağlı, Dinyester Nehri üzerinde, Halicz ile Lwow (Lemberg) arasındaki Rohatyn Kasabasında doğduğunu ve babasını ifade etmişlerdir.Burada Zuhuri Danışman, Hürrem Sultan'ın babasının Piskopos olduğundan bahsederken, Yılmaz Öztuna bundan farklı olarak sadece rahip olduğunu kaydetmiş piskoposluğundan söz etmemiştir. Ayrıca bu iki yazar diğer kaynaklarda geçtiği gibi Hürrem Sultan'ın 1504'te değil 1506'da doğduğunun sanıldığını, 9 yaşlarında iken Kırım Türkleri tarafından esir edilerek, birkaç yıl Kırım Sarayında tahsil terbiye gördükten sonra, Kırım Hanı tarafından 1520'de Kanunî'ye takdim edildiğini ve Kanunî'den 11 yaş küçük olduğunu ifade etmişlerdir (3). Fakat bu yazarlar, bu bilgilerin nereden alındığını gösteren bir kaynak adı vermemişlerdir.

(İstanbul: Halk Basımevi, 1936) s. 71; Fairfax Downey, *Kanunî Sultan Süleyman: Soliman le magnifique*, Çev. Enis Behiç Koryürek (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950) s. 85; *Resimli- Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi* Bir Heyet Tarafından yazılmıştır. II (İstanbul: İskit Yayın, 1958) s.1116-1117 Erver Behman Şapolyo, *Osmanlı Sultanları Tarihi* (İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi, 1961) s.162-172; Gültekin Orhansoy, *Haz. Osmanlı Devletinde kim kimdi? Mehmed Süreyya Beğ'in Sicil-i Osmanî birinci cilt bab-ı evvelini düzeltilip genişletilmiş edimsel biçimde yeni basım*. (Ankara: Küğ Yayını, 1969) s.62,188; Zuhuri Danışman, S. Gök, *Osmanlı Padışahları Serisi*. II (2.bs.; İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınları, 1971), s.496; İsmail Hâmi Danişment, *İsahlık Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. II (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971) s.187; Nejat R. Uçtun, "Hürrem ve Mihrimah Sultanların Polonya Kralı II. Zigmund'a yazdıkları mektuplar" *Belleten*, XLIV, 176 (Ekim 1980)'den ayrı basım, s.697-704; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi c.2. İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XIII. Dizi-sa. 163 (4. Bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983) s.401; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Saray Kadınları, Türkiye'de Kadın: The Ottoman Palace Women* (İstanbul:Cem Yayınevi, 1985) s.188-189, 191, 302-306; Alev Lytle Croutier, *Harem:Peçeli Dünya*. Türkçesi: Mehmet Ali Kayabal (2.bs.; İstanbul:Yılmaz Yayınları A.Ş 1990) s.106-113; Meral Altundal, *Osmanlı'da Harem* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1993) s.111-116, 139-140, 260-264; Meral Altundal *Osmanlı'da Kadın* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1994) s.30-31; Ali Kemal Meram, *Padışah Anaları* (genç. 5.bs.; İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997) s.201-212, 213-233; K.Erhan Bozkurt, *La Vie au Harem* Traduction: Erdiç Öztekin. (İstanbul: Keskin Color kartpostalılık San. ve Paz. A.Ş. 1998) s.33-34; M.Şakir Ülkütaşır, *Meşhur Türk İmparatorçeleri*. Faydalı kitap sayı:8 (İstanbul:Varoğlu Yayınevi t.y.) s.36-42; Reşad Ekem Koçu, *Osmanlı Padışahları*. (İstanbul:Nebiyoğlu Yayınevi, t.y.) s.127-141.

3 Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, Hayat Kitapları 37, Tarih Serisi 1, VI (İstanbul: Hayat Yayınları A.Ş., 1965) s.182; Yılmaz Öztuna, *Kanunî Sultan Süleyman*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1049 Türk Büyüklüğü Dizisi: 117 (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989), s.9; Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi c.VII: İkinci Kısım Birinci Süleyman (Kanunî Süleyman)* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1965) s. 39, 114.

Osmanlı Padişahları'nın aile hayatını, kadınlarını, kızlarını ve haremî konu alan çalışmalarıyla, tarihimizin bu yönüne ışık tutan araştırmacı yazar M.Çağatay Uluçay eserlerinde; Hürrem Sultan'ın adı ve milliyeti ile ilgili olarak yukarıda anlatılanlara benzer, diğer yazarlarla ortak ifadeler kullanmıştır. Ancak diğerlerinden farklı olarak, Hürrem Sultan'ın bir akın esnasında esir alınarak, 14-17 yaşlarında cariye olarak Osmanlı Sarayına girdiğini veya bazı tarihçilerin yazdıklarına göre, Veziriâzam Makbul İbrahim Paşa tarafından Kanunî'ye takdim edildiğini ifade etmiştir. Bunlara ilâveten belirttiği diğer bir husus da, özellikle araştırmacılar açısından önemli olduğunu sandığımız; Hürrem Sultan'ın (b) harflerini (p) şeklinde, telâffuz edip, yazdığını ve bu durumun, milliyetinin tayini için çalışan filologlara yardımcı olabileceğini kaydetmiş olmasıdır(4).

Hürrem Sultan'ın hayratından olan Haseki Hastahanesi ve Külliyesi üzerinde detaylı ve güzel bir araştırma yapmış olan Doktor Nimet Taşkiran, bu konuyu batılı yazarların daha açık fakat taraf tutarak ele aldıklarını, Türk yazarlarını ve tarihçilerini eleştirerek gerçeği yazmaktan çekindiklerini, yeni yazarların bazılarının batılı yazarları aynen tekrarladıklarını, bir kısmının her fırsatta Hürrem Sultan'ı kötülediklerini kaydetmiştir. Dr.Taşkiran bu Haseki Sultan'ın hayat hikâyesini, üzerinde çok durulan, değişik yorumlanan ve adeta efsaneleşmiş bir kişinin hayat hikâyesi olarak görmektedir. Bu nedenlerle de gerçeklerin ortaya çıkarılmasının ve yazılmasının son derece zor ve hattâ imkânsız olduğundan bahsetmektedir. Taşkiran'ın bu fikirlerine katılmamak mümkün değil gibidir. Ancak ilâve etmek gerekir ki şimdiye kadar bu konuda yapılan araştırmalar, yazılan eserler ve getirilen yorumlar bazı istisnalar dışında, rivayetlerden öte gidememekte ve birbirine benzer ifadeler herkesçe tekrarlanmaktadır.Yazar burada Hürrem Sultan'ın kişiliğini anlatırken, diğer eserlerden farklı bir yorum yapmaktadır.

Konuya değişik bir yaklaşım getirmesi nedeniyle, bu yorum aynen alınmıştır. "Osmanlılar'ın "Altın Devri"olarak adlandırılan Kanunî devrinde, Haseki Hürrem Sultan, Padişahın gözdesi, olağan üstü zeki bir yaratık, şefkatli ve hatta bu yönden egoist denecek bir ana, kanlı politik olaylara karıştığı

4 M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, Tarih Dünyası Mecmuası Yayınlarından 2 (İstanbul: Şaka Matbaası, 1950) s.9, 11; M. Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar I* (İstanbul: Vakit Matbaası, 1956) s. 80; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-sa.63 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980) s.34.

söylenen bir kişi, Osmanlı egemenliğine kadın hakimiyetini, saltanatını getirmiş, hiç bir şeyden çekinmez bir kadın olarak karşımıza çıkar. Nasıl yorumlanırsa yorumlansın, yabancı ülkelerde bile, kadın hükümranlılığı bayrağını elinde tutan ilk kadınlardan birisi olduğuna şüphe yoktur."(5).

Bu görüşlerden sonra yazar, Hürrem Sultan'ın milliyeti,ailevi ilişkileri, siyasi rolü üzerinde, konuyla ilgili kaynaklardan nakiller yaparak ve bunları eleştirerek yazısına devam eder, daha sonra Haseki Külliyesini anlatarak eserini bitirir.

Taşkiran da bu eserlerinde, Hürrem Sultan'ın adı ve milliyetiyle ilgili olarak, diğer yazarların ifade ettiği gibi hemen hemen aynı bilgileri vermektedir.

Şöyleki aşının Rus olduğunu, Ukrayna topraklarında doğduğunu, asıl adının Roxilane olup, Rohatyn veya Rogatina kasabasında oturanların, çoğunlukla kızıl saçlı bir boydan geldiklerini, Hürrem Sultan'ın fiziksel yapısının buna uyduğundan dolayı, batılı kaynaklarda adının Rosanne, Roxsilane, Roxsilana Roxelane, Rossa olarak geçtiğini ve Rossa kelimesinin İtalyanca'da kırmızı anlamına geldiğini belirtmiştir.

Ayrıca, Hurem Sultan'ın Kanunî'nin sarayına girişi ile ilgili birtakım rivayetler bulunduğunu ifade ederek, Polonya içlerine giren akıncı Tatarlar tarafından esir alınıp, Osmanlı sarayına satıldığını söylemektedir. Doğruluğuna itibar edilmeyen diğer bir rivayete göre de Kanunî'nin Şehzadeliği sırasında, annesi Hafsa Sultan'ın kölesi olduğu hakkında söylentiler bulunduğunu fakat Manisa Sarayındaki personel hakkında açıklama yapan, Manisa Şer'îye sicillerinde Hürrem veya Roxilane adlı birine rastlamadığını ifade etmiş ve N.M.Penzer'in "The Harem" adlı eserinden yaptığı alıntıda Hürrem Sultan'ın esareti sırasında asıl sahibinin Veziriâzam İbrahim Paşa olduğuna dair bir kayıt bulunduğundan bahsetmiştir(6) .

Burada belirtilmesi gereken ve Taşkiran'ın da üzerinde önemle durduğu diğer bir husus, Hürrem Sultan için verilen iki güvenilir kaynaktır. Bunlar Kanunî devrinde Avusturya elçisi Auger Busbecq'in (1522-1592) "Türk Mektupları"(7) ile Kutbeddin Muhammed b. Muhammed el- Mekkî en-

5 Nimet Taşkiran, *Hasekinin Kitabı: İstanbul Haseki Külliyesi Cami-Medrese-İmaret-Sübyan Mektebi-Darüş-şifa ve Yeni Haseki Hastanesi*, Haseki Hastanesini Kalkındırma Derneği Yayınları No. 6, (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1972) s.14.

6 Nimet Taşkiran, *Haseki Kİtp.* s.14,15.

7 Busbecq için bkz. "Busbecq", *Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1956, VIII, 472; İsmail Hami Danişment. *A.g.e.* II, s. 63, 295, 296, 298, 328.

Nehrevânî'nin (1511-1582 ?) (8) "Fevâidü's-seniyye fi'l-rihleti'l-medeniyye ve'r-rumiyye" (9) adlı eserleridir.

Busbecq bu eserde, Hürrem Sultan'ı Roxbiana adıyla anar. Esir bir cariye iken Kanunî'den erkek çocuğu olduğunu ve bundan istifade ile hürriyetine kavuştuktan sonra, ayrılma tehdidinde bulunarak Kanunî ile meşru

8 Kaynaklarda kısaca el-nehrevânî şöhretiyle gösterilen müellif, Cücarî-Nehrevânî'dan Mekke'ye göç eden ilim bir Hint ailesinden olup, 917/1511'de Mekke'de doğmuştur. "el-Bethi'l-Yemâni fi'l-fethi'l-Osmâni, el-lâm bi-a'lâm beled (beyt) Allâh el-harâm, Müntehabü'l-tarih" gibi eserleri bulunmaktadır. Kaynaklarda bir Arap tarihçisi ve alimi olarak geçmektedir. Müellif hakkında daha fazla bilgi için bkz. C.Brockelmann, "Nehrevânî", *İslâm Ansiklopedisi* IX, 190; Hayreddin ez-Zirikli, *el-Âlam Kâmusu Tercümü li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Musta'ribin ve'l-Müstafrihin*, VI (2.bs. (Şam): 1374/1955) s. 234; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin terâcümü Musannifü'l-Kutubü'l-Arabîye*, IX (Dımaşk (Şam): 1379/1960) s.17; Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdallah, *Kaşfü'l-cumân an Esmâ'l-Kütübî ve'l-Fünûn*, Haz. Şefrafetin Yalçaya ve Rifat Bilge, II (2. Bs., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı 1971) s.1298; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur*, II (Leiden: E.J.Brill, 1949) s.500, Nr. 3; C. Brockelmann, *A.g.e. Supplementband*, II (Leiden: E.J.Brill, 1938) s. 514, Nr. 3.

9 Kutbeddin Mevki en-Nehrevânî'nin "Fevâidü's-seniyye..." adlı eseri halen Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi 2440, Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Arşivinde 1840 numarada kayıtlıdır. Talik hatla yazılmış, Arapça, la-183a yapraklarında olup, müellif hatlıdır. Matbu katalogda (Defter-i Kütüphanesi Veliyüddin, Dersadet: Mahmut Bey Matbaası, 1304) s.139 "Mecmuatü'l-fevâidü'l-müteferrika mine'tarih" adıyla kayıtlıdır. Eser, 959/1551 ile daha sonraki tarihlerde toplanmış müteferrik fevaid ve tarih mecmuasıdır. Daha geniş ifade edilirse, seyahat notları, edebiyat, biyografi, tarih kayıtları ile bazı eserlerinden nakilleri ve v.s. içermektedir. la'da Kutbeddin Mevki'nin adı, Muhammed Emin el-Haffaci'nin mülkiyet kaydı ile Mevki'nin bazı eserlerinden, nazm ve nesirdeki üstün kabiliyetinden, ilminden, bu mecmuanın içinde olanların Kutbeddin Mevki'ye ait olduğundan bahseden Haffaci'nin ifadesi, Taş Köprü-zâde Kemalleddin'e hediye kaydı, 2a'da Eser adı, Mevki'nin adı ve bu mecmuayı H. 959/1551 tarihinde topladığına dair kendi yazısı ile kaydı vardır. Bu kayıt eserin müellif hatlı olduğunu, göstermektedir. Haffaci'nin Nablus'un mülkiyet kaydı, mührü, Taş Köprü-zâde'nin vakıf mührü, 2b-4a'da Mevki'nin başından geçen yangın olayı, 5b'de Evkaf Müfettişi Sıtkı-zâde Ahmet Reşit'in 1231/1815 tarihli mührü, 6a'da bazı eserlerden nakiller, 6b-107b'de Mevki'nin 959/1551'de başlayan ve daha sonraki tarihlerde devam eden Seyahatı, 107b-182b'de Mevki'nin 965/1558'de elçilikle İstanbul'a gönderilmesiyle başlayan seyahati, konumuzu ilgilendiren notların ve v.s. içermektedir.

Eserin bu kısa tanıtımından sonra, üzerinde durulması gereken bazı önemli hususlar şunlardır: Eserin orjinal eski sahife numaraları düzensiz olmadığı için yeni numaralamaları yapılmış olup, eski numaralar silinmediğinden sahilelerde birte-dört arasında değişen rakam bulunmaktadır. Sonraki numaralama da hatalıdır. Yeni bir karışıklığa meydan vermemek için numaralar düzeltilmeye gidilmemiş, düzeltme işinin Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (TÜYATOK) çalışmaları sırasında yapılması öngörülmüştür. Bu durumda sahife gösterirken yeni rakamlar verilen yaprak numaraları esas alınmıştır. Burada hatırlatılması gereken diğer bir husus Nimet Taşkıran'ın verdiği sahife numaralarının eserdeki numaraları tutmamasıdır. Bu yüzden Hürrem Sultan'la ilgili kayıtları bulabilmek için Mevki'nin eseri baştan sonuna kadar vaktimizin el vardiği ölçüde sahife sahife incelenmelidir. Bu inceleme sırasında ayrıca, değerli yardımları ile bana katkıda bulunan TÜYATOK İstanbul Bürosu Arapça uzmanlarından Sayın Hocamız İbrahim Tanrı Bey'e teşekkürlerimi sunarım.

Bu esere ilgili belirtilmesi gereken diğer önemli bir husus da Brockelmann'ın *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki makalesinde (*İslâm Ansiklopedisi* c. IX (1964) s.190), Mevki'nin bu "Fevâidü's-seniyye..." adlı eserinden bahsetmemesine karşılık, Arapça eserler bakımından kaynak teşkil eden kitabında (*Geschichte der Arabischen Literatur Supplementband* II, (1938) s. 515) "Fevâidü's-seniyye..." den bahsile, müellif hatlı olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla Brockelmann'ın *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki makalesi yazıldığı sırada henüz bu eseri görmediği, fakat daha sonra gözüne, yukarıda adı geçen eserine aldığı anlaşılmaktadır.

evlilik yaptığından sözedir. Burada Hürrem Sultan'ın milliyeti ile ilgili fazla bir bilgiye rastlanmaz (10). İkinci kaynak olan Mevki'nin eserinin, konumuzu ilgilendiren kısımları 107b'den itibaren başlamaktadır. Burada, Medine Emiri Pirî Efendi'nin görevden alınması için, Mekke Şerifi Hasan b. Ebi Nemî tarafından Mevki'nin 965/1558'de elçilikle İstanbul'a gönderilmesiyle başlayan seyahati sonucunda buraya geldikten sonra, İstanbul'da özellikle Hürrem Sultan'la ilgili müşahade ettiği olaylara dair tuttuğu notlardır.

Bunların içinde en önemlisi, Hürrem Sultan'ın kısa biyografisini içeren notlarıdır. 26 Cemaziyelahir Cuma tarihli notta kaydedilen bilgilere göre; Hürrem Sultan'ın sıtma ve kulunç hastalığından rahatsız olup, bunu yenemiyerek vefat ettiği ve Sultan'ın Haremeynüş-Şerifeyn, Kudüs gibi büyük şehirlerde hayır kurumları bulunduğundan bahsedilir. Bundan sonra Mevki, Hürrem Sultan'ın kısaca biyografisine geçer.

Hasekinin Rus aslı olup, adının Hürrem olduğunu, Kanunî'nin Halası Hançerli Sultan'ın (11) cariyesi iken, şehsadeligi sırasında, halası tarafından ona takdim edildiğini ifade eder. Daha sonra çok beğenilip, yüksek mevki ve söz sahibi olarak, işlerin idaresini eline aldığından sözederek, Hürrem Sultan'dan Selim, Beyazıt, Mehmet, Cihangir, Hanım Sultan adlı çocukların olduğunu ve bu çocukların arasında kendisi hayatta olduğu sürece hiç bir düşmanlık ve anlaşmazlık çıkmadığını vurgular. Fakat ölümü ile aile bağlarının çözülüp, kardeşler arasında fitneler zuhur ettiğini özellikle vurgular.

Bundan sonra, Mevki, Hürrem Sultan'ın cenaze merasimini anlatır. Defni sırasında cenazesinin vezirlerin omuzlarında taşınarak, Beyazıt Camii'ne getirilip, burada Müftü'l-âzam (devrin Şeyhü'l-islâmı Ebu Suud Efendi) tarafından cenaze namazının kıldırıldığı ve defnedildiği kaydedilir. Buna ilâveten Haseki Sultan'ın ölümünden dolayı Kanunî'nin büyük bir üzüntüye duçar olduğu, İstanbul'da Hürrem Sultan'ın ruhu için çok sadakalar verildiği ifadesi yer alır (12).

10 Auger Busbecq, *Türk Mektupları*, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Tarih Kitapları, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1939) s. 42-51, 69, 87, 103, 113, 149.

11 Kaynaklarda, Sultan II. Beyazıt'ın oğlu Şehzade Mahmud'un kerimesi Fatma Hanım Sultan olup, Hançerli Sultan denildiği ve 939/1533'de vefat edip, Eyüp'te meftun olduğu kayıtlıdır. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî I* (İstanbul: Matbaa-ı Âmiri, 1308) s.59; Gültekin Oransay, *Haz. A.g.e.* s.167; M. Çağatay Uluçay, *Padışah Kadın ve Kız*, s.26/not.2.

12 Hürrem Sultan'ın rahatsızlığı ve vefatı ile ilgili olarak Bkz. Nehrevânî (Nehrevânî), Kutbeddin Muhammed b. Âlieddin Ahmed b. Şemseddin Muhammed b. Kadîr Hân Mahmud el-Mekki el-Kâdiri el-Hazkîni el-Hanefî, *Fevâidü's-seniyye fi'l-rihleti'l-medeniyye ve'r-rumiyye*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi 2440, 130a'da Hekimbaşı'nın ifadesiyle Hürrem Sultan'ın sıtmalanmasından, 131a'da aynı 15. Pazartesi günü Mevki'nin Rüstem Paşa'yı ziyarete gittiği sırada, Rüstem Paşa'nın Hürrem Sultan'ın rahatsızlığı nedeniyle canının sıkıntılı olduğundan, 138a'da Hürrem Sultan'ın vefatından bahsedilmektedir.

Mekki'nin bu ifadelerinden çıkan önemli sonuçlar; Hürrem Sultan'ın aslen Rus olması, Hançerli Sultan tarafından Kanunî'ye takdim edilmesi ve Kanunî tarafından çok beğenilip ,sevilmesi, bu yüzden de yüksek mevki ve söz sahibiolup, Devlet idaresini eline geçirmesidir. Ayrıca yaşadığı sürece, aile fertleri arasındaki ilişkilere dikkat ettiği ve korumaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Diğer bir husus da Mekki'nin, onun hastalığının kulunç ve sıtma olduğunu ve ölümünün de Kulunç'a bağlandığını ifade etmesidir. Diğer kaynaklarda ölüm nedeni olarak hiçbir hastalık ismi verilmez.Fakat Mekki onun Kanunî ile nikâhlanmasından bahsetmez.

Osmanlı İmparatorluğu'nda "Kadınlar Saltanatı" olarak bilinen devreyi bilimsel yönden inceleyen Leslie P.Peirce'in, eserinde konuyla ilgili şu bilgi vardır. Hürrem Sultan'ın büyük olasılıkla o sırada Polonya'nın parçası olan Batı Ukrayna'dan olduğunu, Polonya'da anlatılanlara göre adının Aleksandra Lisowska olup, Rutenya'lı bir rahibin kızı iken, Tatar yağmacılar tarafından Dinyester üzerinde Lvov yakınındaki Rogatin Kentinden esir alındığını ve Hürrem isminin Türkçe' de "şen" anlamına geldiğini, ancak Avrupalılar'ın belki de "Rutenyalı bakire" anlamına gelen Lehçe bir terimden dolayı onu "Roxelana" olarak bildiklerini ifade etmiştir(13).

Osmanlı Sarayına girdikten sonra İslâm ve Türk terbiyesiyle eğitilerek yetiştirilen bu sempatik cariyeye, muhtemelen şirinliği, neşeli ve güler yüzlü haliyle dikkati çektiğinden, Hürrem adını almış ve tarihimize Hürrem Sultan, Haseki Hürrem Sultan veya Âli'nin esrinde kaydettiği gibi Hürrem Şah Hatun(14) adıyla geçmiştir.

FİZİKİ YAPISI ve KİŞİLİĞİ

Hürrem Sultan'ın milliyeti, ona isnat edilen isimler ve Osmanlı Sarayı'na girişi ile ilgili bu bilgilerden sonra fiziki yapısı ve kişiliği hakkındaki beyanlara bakıldığında gene benzer ifadeler çoğunluktadır.

İncelenen kaynaklarda rastlanan ortak görüşlere göre; Hürrem Sultan güzel olmaktan çok cazip, şirin, çok zeki, haris, kıskanç, erkek ruhundan iyi anlayan bir kadındır.Gayesine erişmek için her şeyi feda edebilen fakat bunu açıkça değil ustaca bir plânla, mütevazi ve sakin haliyle olayların arkasına gizlenerek, gerçekleştiren iyi bir politikacıdır. Tesirli ve kendine bağlayıcı bir şahsiyete sahiptir.

13 Leslie P. Peirce, *Haremi Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*. Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 31 (2. Bs. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998) s.77.

14 Âli, Mustafa b. Ahmed, *Künhü'l-abbâr* (basılmamış kısım), Halet Efendi 598, 128b.

Ayrıca beyaz tenli, kalkık burunlu, örgülü lepiska saçlı, manâlı bakışları ve tebessümü olan, mütenasip, kıvrak endamlı vücuduyla, sarışın,cezbedici bir fiziğe sahip olduğu belirtilmiştir.

Kanunî gibi olgun ilimde, sanatta kendini kabul ettirmiş bir cihan imparatorunun hayatını dolduran, ona eşlik edip, ömrünün sonuna kadar,hattâ ölümünden sonra da sevilip, sayılan bir kadının, elbette farklı özellikleri olması gerekir. Fakat bu beraberliğin tek tarafı olduğu herhalde düşünülemez.Hayatlarını, saltanatlarını, sevgi ve saygılarını paylaşmış, birbirlerine destek olmuş olan Hürrem Sultan ve Kanunî belki de az insana nasip olan, sevgi dolu bir ömür yaşamışlardır. Bu yaşam nasıl yorumlanırsa yorumlansın, güzelliği ve çirkinliği ile onlarındır.

Hürrem Sultan'ın fiziki görünümünü anlatan bu tasvirlerin, onun çağdaşı olan ressamaların resimlerinden, yazarların eserlerinden yararlanılarak yapılmış olması düşünülebilir.Ancak bu eserlerin ne derece aslına uygun olduğu ya da bir hayal ürünü olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Nimet Taşkıran eserinde bu konudan bahisle, Hürrem Sultan'a atfedilen bir çok portrenin bulunduğunu,bunların birbirinden farklı olduğunu, bir kısmının da kime ait olduğunu bilinmediğini söylemiştir(15). Çağatay Uluçay ise Harem hayatı ve haremde yaşananlarla ilgili, yerli eserlerin hatalı ve yetersiz kaldığını, yabancı seyyahların ve ressamaların Türkçe bilmediklerinden, azınlıklardan edindikleri bilgileri, bir eleştiri süzgecinden geçirmeden sundukları için, çok hatalı ve hayal ürünü olduğunu, bu nedenle de bu konular üzerinde önemle durulması ve düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir(16).

Ahmet Refik makaleside, Hürrem Sultan'ın en güzel ve sevimli tasvirinin, Viyana'da Arşidük Ferdinand'ın koleksiyonunda mevcut bir tablo olduğunu bahsetmektedir(17).

Leslie P. Peirce ise Hürrem Sultan'ı "genç ama güzel değil, fakat zarif ve şirin" diye tanıtarak, Kanunî'nin bütün sevgisini bu cariyede topladığını ona bağlılığını korumak için haremdeki hemen hemen seçilebilir tüm cariyeleri bakireyken evlendirdiğini , onun uğruna eski gelenekleri gözardı ettiğini bahisle, Hürrem'in harem protokolunu kendi lehine kullanma yeteneğinden ve daha

15 Nimet Taşkıran, *Haseki Kitp*. s.15,16; Ayrıca Bkz. Amed Akgündüz, Said Öztürk 700.Yılında Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı 1999) s. 322.

16 M.Çağatay Uluçay, *Haremden Mektupl*. I, s.9-11; M.Çağatay Uluçay, *Harem*. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri-sa.56, II (Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1971) s.XV-XVII; Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik Cariyelik Müessesesi ve Osmanlılarda Harem* , Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları. No.8 (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995) s.61.

17 Ahmet Refik (Altunay), "Hürrem Sultan'ın son seneleri" *Yeni Mecmua*. 32(14 Şubat 1918) 109-111.

kariyerinin çok başlarında iken isteklerini dayatacak kadar padişah'ın gözünde kendisini güvende hissettiğini, Kanunî'nin onunla ilişkisini korumak için protokolu esnetmeye razı ve ona derinden bağlı olduğunu bildirmiştir (18).

Bu ifadelerden de Hürrem Sultan'ın nasıl güçlü bir kişiliğe sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

HÜRREM SULTAN'IN OSMANLI SARAYINA GİRİŞİ ve KANUNİ İLE EVLENMESİ

Hürrem Sultan'ın Osmanlı Sarayındaki ilk yılları ve Kanunî ile karşılaşması hakkında da kesin bilgiler yoktur.

Bu konuda yerli ve yabancı kaynaklar Hürrem Sultan'ın cazibesi, zekası sayesinde Kanunî'nin dikkatini çektiği ve hasekisi olduğuna dair ortak ifadeler vermektedir. Bu rivayetlerden bazıları şunlardır; Çağatay Uluçay, Hürrem Sultan'ın Kanunî'nin Haremine girmesini, Damat İbrahim Paşa'nın takdimiyle, Şehzadeligi zamanında Kefe'de veya Manisa'da iken olduğunu ya da Kanunî'nin tahta çıkışının ilk senesi olan 926-1520'da olması gerektiğini söylemiş ve bu ikinci şıkkın daha doğru olabileceğini belirtmiştir(19).

Ahmet Refik "Kadınlar Saltanatı" adlı eserinde "Akinlar neticesinde saraya getirilen 17 yaşında güzel bir Rus kızı Rokzalan,bütün cariyeler içinde asabiyet gösteriyor, hırçınlık ve isyan ediyordu.Birgün asabiyeti büsbütün artmış, tahammül edilemeyecek bir hale gelmişti. (926/1520). Nihayet bu huysuzluktan Sultan Süleyman haberdar edilince, huzura çağırılmış, Kanunî'yi mest edici tavırlarıyla şikayetlerde bulunup, oğünden itibaren Hürrem Sultan sarayın en güzide ve en sevimli siması olarak cazibesıyla, tavırlarıyla Sutan Süleyman'ın gönlüne ilelebet hakim olmuştur." (20) ifadesiyle olayı anlatmıştır.

Zuhuri Danışman(21), Yılmaz Öztuna(22) ve Enver Behnan Şapolyo'da (23) bu konuda benzer ifadeler kullanmışlardır. Fairfax Downey'in "Kanunî Sultan Süleyman" adlı eserinin Enis Behiç Koryürek ve Ali Kemali tarafından yapılan iki ayrı çevirisinde, Hürrem Sultan ile Kanunî'nin karşılaşmaları efsanevi bir şekilde anlatılır. "Hiç bir şark güzeline ilgi duymayan Kanunî, ufak tefek ve füsünlu bir vücudu, güzellikten ziyade teşhir edici

canlılığı, uzun kirpiklerle gölgelenmiş kara gözleri, batan güneşin ateşleri altında kıpkızıl altına benzeyen, sarı lepiska iki kalın saç örgüsü, kıvılcımlı ve alaycı bakışları olan narin bir omuz üzerine çevresini (mendilini) bırakır. Bütün cihanın Roxelane-Hürrem Sultan adıyla tanıyacağı, bir Rus piskoposunun esir kızı, o gece Sultan Süleyman'ın kollarına atılır..."(24) denilmiştir.

Leslie P. Peirce'de eserinde Hürrem Sultan'ın Kanunî'nin Haremine ne zaman katıldığının tam bilinmediğine muhtemelen Kanunî'nin saltanatının ilk yılından ya hemen önce yada ilk yılında (1520 Eylülünde) onun cariyesi olduğunu veya Sultan'a cülus hediyesi olarak sunulmuş olabileceğini bildirir (25).

Hürrem Sultan'ın Kanunî ile karşılaşması, yalnız onun kaderini değil, çevresindekilerin kaderini de etkilemiştir. Bu durum Hürrem Sultan'ın daha önce bahsettiğimiz kişiliği dikkate alınacak olursa, kendiliğinden olmaması, kararlı,temkinli ve uzun bir mücadelenin sonucunda olmuştur denilebilir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi karşılaşmaları nasıl olursa olsun Kanunî Hürrem Sultan'ı görünce sevmiş ve bu ilişkiden 927/1520-21'de Şehzadeleri Mehmed dünyaya gelmiştir. Bu sırada Sarayın haremde en nüfuslu kadın Padişahın annesi Mehd-i Ulya Hafsa Sultan, ikinci derece nüfuzlu 921/1515'de Şehzade Mustafa'yı dünyaya getirdiği ve cariyeye olduğu kabul edilen Mahidevran Hatun bulunuyordu(26). Şehzade Mehmed doğunca, Hürrem Sultan'da üçüncü derecede nüfuza sahip olmuş, cariyelikten çıkmış ve hürriyetine kavuşmuştu.Fakat bu sıralarda Kanunî'nin bu iki Hasekisi arasında kıskançlık ve rekabet olayları da baş göstermişti.Valde Hafsa Sultan'ın iki gelinini idare etmesiyle haremde sukûnet sağlanıyordu. Ancak gittikçe tirmanan bu rekabet ve kıskançlık nihayet bir gün kavgaya dönüşerek, birinci kadın Mahidevran Hatun'nun Hürrem Sultan'ı ağır hakaretler ederek iyice dövmesiyle sonuçlanır.

Bu olaydan haberdar olan Kanunî, Hürrem Sultan'ı huzuruna çağırır fakat saçları yolunmuş, yüzü gözü çizik içinde olan Hürrem Sultan bu davete gitmeyerek "benim bu halimle bakılacak yüzüm kalmadı, gözlerini rahatsız etmek istemem" diyerek daveti red ettiği fakat Kanunî'nin ısrarı üzerine de

18 Leslie P.Peirce, *A.g.e.* s.77-80.

19 M.Çağatay Uluçay, *Osm. Sultn. Aşk. Mektup.* , s.11.

20 Ahmet Refik (Altınay), *Kadınlar Saltn.* (699-1027) s.49, 50.

21 Zuhuri Danışman, *Osm. Pad. Serisi. II.* s.542-543; Zuhuri Danışman, *Osm. İmp. Trh.* VII, s.39,114.

22 Yılmaz Öztuna, *Bağlg. Zamz. Türkiye Trh.* VI, s.182.

23 Enver Behnan Şapolyo, *Osm. Sultn. Tarih.* s.162.

24 Fairfax Downey, *Muhtemelen Süleyman*, s.71; Fairfax Downey, *Kanunî Sultan Süleyman*, s.84, 85.

25 Leslie P. Peirce, *A.g.e.* s.77.

26 Şehzade Mustafa'nın annesi ve Kanunî'nin baş kadını olan Mahidevran Hatun bazı kaynaklarda Bosfor veya Gülbahar Sultan olarak geçmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. M.Çağatay Uluçay, *Padişah Kadn. ve Kızl.* s.35; Leslie P.Peirce, *A.g.e.* s.72-74, 77,81,82, 104-106, 119,120.

huzura çıkıp, perişan bir halde ağlayarak derdini anlattığı ifade edilir. İşte bu olaydan sonra birinci kadın olan Mahidevran Hatun gözden düşmüş bir müddet sonra da 1533'de Manisa Valiliğine tayin olunan oğlu, Şehzade Mustafa'nın yanına gitmiştir. Mahidevran Hatun'nun bir daha dönmek üzere İstanbul'dan ve Saraydan ayrılmasıyla, Hürrem Sultan birinci kadının yerini alarak, mevkiini daha da kuvvetlendirmiş ve böylece ilk başarısını kazanmıştır.

Ancak Leslie P. Peirce diğer yazarlardan farklı olarak Mahidevran Hatun'un sürüldüğü, saraydan uzaklaştırıldığı iddialarının doğru olmadığını beyanla, geleneklere uygun olarak oğlunun sancağına gitmek üzere saraydan ayrıldığını savunur (27).

Düğün olayı ise şöyle nakledilmektedir. Avustuya elçisi Busbecq'in ifadesine göre; Hürrem Sultan Şehzade Mehmed'i dünyaya getirip hürriyetine kavuştuktan sonra; Kanuni'den ayrılmak istemiş, onu çok seven Kanuni ise bırakmak istememiştir. Bu fırsatı değerlendirmesini iyi bilen Hürrem Sultan'da Kanuni ile beraber olabilmek için meşru zevcesi olmayı şart koşmuştur. Kanuni, ona olan derin sevgisi ve muhabbeti yüzünden, Osmanlı Sultanlarının geleneklerine aykırı olmasına rağmen, nikâh yaparak cihaz vermişti. Ayrıca Busbecq, Hürrem Sultan'ın Kanuni'ye büyüler yaparak onu, etkisi altında tuttuğunu, bu suretle aşkını devam ettirdiğini ve mevkiini koruduğunu ifade etmiştir (28).

İngiliz Konsolosu Sir Georg's Young'un bulduğu söylenen bir belgede, Hürrem Sultan ile Kanuni'nin İstanbul'da emsalsiz bir düğünle

27 Bu olaylar hakkında daha geniş bilgi için Bkz Ahmed Refik (Altınay), *Kadınlar Saltı*. (699-1027) , s.51, 52; Fairfax Downey, *Muhteşem Süleyman*, s.72, 73; Fairfax Downey, *Kanuni S. Süleyman*, s.86, 87; M. Tayyip Gökbilgin, *A.g.e. VI*, s.593; M.Çağatay Uluçay, *Osm. Sultn. Aşk Mekt.* s.14; M.Çağatay Uluçay, *Padişah Kadın ve Kız*, s.34, 35; Enver Behnan Şapolyo, *Osm. Sultn Trh* s.163,164; Yılmaz Öztuna, *Başlıg. Zamr. Türkiye Trh*, VI, s.182,183; Zuhuri Danışman, *Osm. İmp. Trh*, VII, s. 40-114; Zuhuri Danışman, *Osm.Pad.Serisi II*, s.544-545; Ahmet Akgündüz, *İslam Huk. Osm. Harem* s.309-310; Leslie P.Peirce, *A.g.e.* s.72,73, 78-81. Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, 700. Yılında Biln. Osm. s. 113, 115, 325;

28 Cihaz, Türkler arasında meşru bir izdivaç alâmeti sayılmaktadır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Busbecq, *Türk Mekt.* s.42,69,87,103,149; Fairfax Downey, *Muhteşem Süleyman*. s.133-145; Fairfax Downey, *Kanuni S. Süleyman*. s.162-178; M.Tayyip Gökbilgin, *A.g.e. VI*, s.593; M.Çağatay Uluçay, *Osm. Sultn. Aşk Mekt.*, s.12; Nimet Taşkıran, *Haseki Ktp.* s.17

evlendiği, bunun görülmemiş olağanüstü bir olay olduğu, Sarayda ve şehirde büyük eğlenceler tertip edildiği kaydedilmiştir (29).

Bu nikâh ve düğün olayına batılı yazarların daha fazla yer verdiğini, Osmanlı kaynaklarında ise bahsedilmediğini görüyoruz. Bununla beraber Âli, eseri "Kühü'l-ahbâr" da Hürrem Sultan'dan bahisle, "taht-ı nikâh-ı padişahide" ifadesini kullanmakla bu hadisenin doğruluğunu ve önemini belirtmiştir (30). Nimet Taşkıran bu evlenme olayını, Hürrem Sultan'ın ilk devrimci hareketi olarak kabul eder (31). Tayyip Gökbilgin de makalesinde bu olayın önemini işaret eder (32). Leslie P. Peirce ise Kanuni'nin gelenekleri çiğneyerek Hürrem Sultan'la evlenmesini, yapılan düğün töreninin ihtişamını ve düğün tarihinin kesin belli olmamakla beraber Haziran 1534'de veya daha önce gerçekleşmiş olabileceğini bahisle, bu evliliği "geçmiş gelenekten radikal bir kopuş ve gerçekten de benzersiz bir olaydı..." diye tanımladıktan sonra Hürrem Sultan'ın tek bir kadın olarak, sürekli yükselişini ve halkın buna tepkisini belirtmektedir (33). Ahmed Akgündüz "Osmanlı'da Harem" adlı eserinde "Hürrem Sultan ümm-i veled olduktan sonra nikâh akdi ile onun haremine giren kadınlardandır" demekte, ancak cariyeye statüsünün ise devam ettiğini belirtmektedir (34). Gerçekten bu hadise Hürrem Sultan'ın zaferidir. Yıllardır süre gelen tabulaşmış bir geleneği zekâsı ve cesareti sayesinde aşmasını bilmiştir. Kanuni de herhalde isteyerek, onu lâyık gördüğü mevkiye çıkarmış ve meşru zevcesi yapmıştır.

SARAYDA HÜRREM SULTAN'IN NÜFUZUNUN

ARTMASI ve SİYASİ FAALİYETLERİ

Gelişen bu olaylar sırasında Kanuni üzerinde büyük etkisi olduğu söylenen, Valde Hafsa Sultan'ın 1534'de ölümüyle Hürrem Sultan'ın Kanuni üzerindeki ve Haremdeki nüfusu daha da artmıştı. Bazı yazarlara göre, Mahidevran Hatun bu hadiseden sonra saraydan uzaklaşmıştır. İki Haseki

29 Osmanlı Sultanları'nda cariyelerle evlenme olayı, Fatih Sultan Mehmed zamanında başlamış ve Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar devam etmiştir. Bu usuldeki evlenmelerde şeriat hükümlerine uyularak nikâh yapılmamıştır. Böylece Fatih Sultan Mehmed'le birlikte, Sultanların kadınlarıyla nikâh ve düğün yapmadan evlenmeleri geleneği başlamıştır. Bununla birlikte bazı sultanlar geleneği bozmuşlardır. Kanuni Sultan Süleyman Hürrem Sultan'la nikâh yaparak evlenen ve bu geleneği bozan ilk padişah, (Hürrem Sultan'da azad edilip, yasal eş yapılan ilk köle cariyeye) olmuştur. Daha geniş bilgi için Bkz. M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, s.39-41; Leslie P. Peirce, *A.g.e.* s.34,37,81; Ahmed Akgündüz, *İslam Huk. Osm. Harem* s.302-308.

30 Âli, Mustafa b. Ahmed, *A.g.e.* s.128b.

31 Nimet Taşkıran, *Haseki Ktp.* s.17.

32 M. Tayyip Gökbilgin, *A.g.e. VI* s.593.

33 Leslie P. Peirce, *A.g.e.* s.81-84;

34 Ahmed Akgündüz, *A.g.e.* s.128,163,263,303,307.

arasındaki bu mücadelede Valde Sultan, Kızı Hatice Sultan, kocası Sadrazam İbrahim Paşa, Mahidevran Hatun ve oğlu Şehzade Mustafa'yı tutuyorlardı. Hatta bunların saraydan ayrılmasına rağmen, onlarla mektuplaşarak ilgi ve yakınlıklarını devam ettirmişlerdir. Hürrem Sultan'ın bu kavga olayından sonra Sultan Mustafa'yı arayıp sormadığı ifade edilir (35).

Leslie P. Peirce eserinde Hürrem Sultan'ın 15. Yüzyıl ortasından sonra, başkentte kalan ilk şehzade annesi olması, Hanedan kadınları ve çocuklarının kaldığı Eski Saray'dan taşınarak Padişahın Sarayına (Yeni Saray) 1530'un sonuna doğru yerleşmesi, "Haseki", "Sultanın gözdesi" ünvanını almasıyla kendine özgü bir statü kazanmasını, Hafsa Sultan'ın 1534'de ölümü ile kayınlı kısıtlamalarından uzak bir yaşam geçirmesini ifadeyle, bu imkanların Hürrem Sultan'a büyük bir nüfus, politik ittifaklar kurma olanağı ve büyük bir ikna gücü sağladığından bahseder (36).

Osmanlılarda Fatih Sultan Mehmed'in Kanunnâmesine koyduğu bir madde ile yürütülen Saltanat Varisliği usulünde (37), her ne kadar liyakatli ve etrafındakilerin takdirini kazanmış olan varisler tahta lâıyk görülürse de bu durum Şehzadeler arasında olduğu kadar, onları destekleyen yakınları arasında da bir ölüm kalım mücadelesine yolaçıyor ve sağ kalabilen tahtın sahibi oluyordu.

Kanuni'nin Mahidevran Hatun'dan olan büyük oğlu Şehzade Mustafa iyi tahsil görmüş, meziyetleri ile devlet ricalinin, yeniçerilerin ve halkın takdirini kazanmıştı. Sadrazam İbrahim Paşa da hem yaşı hem de diğer faziletleri sebebiyle onu hükümdarlığa namzet görenlerdendi.

Bu sırada Hürrem Sultan'ın Kanuni'den Mehmed, Selim, Bayazıt, Cihangir, adlı dört Şehzadesi ile Mihrimah Sultan adında bir kızı hayatta bulunuyordu. Hürrem Sultan kendi oğullarından birinin saltanata geçmesini istiyordu. Çünkü Şehzade Mustafa Hükümdar olursa, kendi şehzadeleri mutlak surette öldürülecekti. Hürrem Sultan belki bu akibeti önlemek amacıyla, belki de analık içgüdüleriyle gayet temkinli ve plânlı bir şekilde harekete geçerek, oğullarının önündeki engelleri kaldırmaya başladı.

35 M.Çağatay Uluçay, *Osm. Sultn. Aşk. Mektup.* s.14-16; M.Çağatay Uluçay, "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile ilgili Bazı Notlar ve Vesikalar" *Kanuni Armağanı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970). s. 231-237, 255-257.

36 Leslie P. Peirce, *A.g.e.* s.81,83,120,121,163.

37 Fatih'in Kanunnâmesi, "Her kimseye evladından saltanat müyesser ola kardeşlerin nizam-ı âlem için katletmek münasiptir, ekser ulema dahi tecviz itmiştir, anımla âmil olalar" Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri-No.15(Ankara:Türk Tarih Kurumu,1945), s. 45-49; Leslie P.Peirce, *A.g.e.* s.23,58,113.

Haremde ve oğlu üzerinde büyük nüfuz sahibi olduğu söylenen Valde Sultan'ın ölümü, birinci kadın Mahidevran Hatun'un gözden düşüp, saraydan ayrılmasıyla zaten bazı engeller aşılmıştı. Fakat Şehzade Mustafa'yı destekleyen, annesine yakınlık gösteren, onları koruyan ve mektuplaşan Sadrazam İbrahim Paşa ve eşi Hatice Sultan'ın bu davranışları, Hürrem Sultan'ın hoşuna gitmiyordu. Buna rağmen Hürrem Sultan, sefer sırasında Kanuni'ye yazdığı sevgi ve hasret dolu mektuplarında, Paşa'ya da selâmlar gönderiyordu(38). Kanuni'nin kız kardeşiyle evlendirdiği ve geniş yetkiler verdiği Sadrazam İbrahim Paşa'nın Defterdar İskender Çelebi'yi astırması, Serasker Sultanlık ünvanını alması gibi bazı davranışlarıyla bu yetkilerini suistimal etmesi, düşmanlarının eline koz vermiş oldu. Din ve devlet düşmanı olduğu, saltanat için çalıştığı hakkında söylentiler yayıldı. Paşa'nın Şehzade Mustafa ile ilgili niyetlerini bilen Hürrem Sultan da, onun düşmanlarıyla birlik olup, tarihçilerin kaydettiği gibi Paşa'nın katli için aleyhinde çalışmaya başladı ve Paşa aleyhindeki sözler Kanuni'nin kulağına kadar ulaştırıldı. Nihayet Bağdat Seferinden İstanbul'a dönen İbrahim Paşa, Saraya davet edildiği 22 Ramazan 942(6 mart 1536) gecesi dairesinde uyurken boğduruldu(39). Böylece Makbul Damat İbrahim Paşa Matul İbrahim Paşa oldu.

Çoğu kaynaklarda bu olayın, Hürrem Sultan'ın etkisiyle ve onun plânının bir parçası olduğu kaydedilmekle beraber, Paşa'nın geniş selâhiyetini suistimal etmesiyle, Kanuni'nin gözünden düşmesinin de bunda rol oynadığı söylenir.

Bu hadiseden sonra sarayda ve Kanuni üzerinde rakipsiz kaldığı sanılan Hürrem Sultan, siyasi işlerle daha fazla meşgul olmaya başlamış, hatta padişahın en mahrem danışmanı olmuştur. Bazı tarihçiler, bunu sağlamak için, Hürrem Sultan'ın Haremi eski saraydan Topkapı Sarayına 1541'de

38 M.Çağatay Uluçay, *Osm. Sultn. Aşk. Mektup.* s.14-15; M.Tayyib Gökbilgin, *A.g.e.* V/1, s.594; Leslie P. Peirce, *A.g.e.* s.85.

39 Daha geniş bilgi için Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osm. Thr.* II, s. 356-359; İsmail Hamdi Danişmend, *A.g.e.* II, s.184-189; M.Tayyib Gökbilgin, *A.g.e.* V/1, s.594; Ahmed Refik (Altınay), *Kadınlar Saltanatı* (699-1027), s.54-60; J.V. Hammer, *A.g.e.* V, s.223; Solak-zâde, Mehmed Hemdemî Çelebi, *Tarih-i Solak-zâde* (İstanbul:Mahmud Bey Matbaası 1297) s.490; Yılmaz Öztuna, *Başlıklar, Zamân, Türkiye Trh.* VI, s.180-183; Zuhuri Danişman, *Osm. İmp. Trh.* VII, s.35-39; Zuhuri Danişman, *Osm. Pad. Sertisi II*, s.479-495; Peçevi İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevi*. I (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283) s.190; Âli, Mustafa b. Ahmed, *A.g.e.* 50b-52a, 124b-126a; Leslie P.Peirce, *A.g.e.* s.96-101, 104-106, 225,227,235; "Kanuni Sultan Süleyman" *Osm. Ans. T.M.K.* 2.bs., II, İstanbul: 1994, s.268; Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*. Sad. Zuhuri Danişman. Türk Kültürü Kaynak Eserler Dizisi. (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı 1972) s.68.

naklettirdiğini ve bunun en önemli devrimci hareketlerinden biri olduğunu kaydederler. Bununla beraber 1541 veya 1550'de Eski Sarayda çıkan bir yangının bu göçe sebep olduğu da söylenir(40).

İstanbul'a elçilikle gelen Kutbeddin Mekki'nin notlarında bu hususdaki kayıt şöyledir; Mekki, Hekimbaşı Şeyh Bedreddin Kaysuni ile karşılaşmasında, Hekimbaşı ona, Haseki Sultan'a hediye getirip getirmediğini sorar. Mekki, Hürrem Sultan için hediyeler olduğunu ancak kızı Hanım Sultan'a hediye olmadığından bahseder. Bunun üzerine Hekimbaşı, bu hediyelerin Haseki ile Hanım Sultan arasında paylaşılmasını uygun gördüğünü söyler. Hekimbaşı'nın dediklerini tutan Mekki, Mekke Şerifi'nin gönderdiği ipekli, pamuklu kumaşlar, peşkirler v.b.gibi hediyeleri Haseki Sultan'a takdim etmek için, ayın 18'inci Perşembe günü Eski Saraya, oradan da Haseki'nin Kızı Rüstem Paşanın zevcesi'nin yanına gittiğini söyler(41).

Bu kayda göre Mekki, Hürrem Sultan'ı Eski Sarayda ziyaret eder. Fakat bu notun başında "ayın 18'inci Perşembe günü" ifadesinden başka, yıl gösteren bir tarih yoktur.

Eserin Hürrem Sultan'ı ilgilendiren kısımları incelendiğinde ,bu notların Mekki'nin İstanbul'a elçilikle geldiği 965/1558 yılına ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü 107b'de geçen bu tarihten başka bir tarihe rastlanmadığına göre muhtemelen Hürrem Sultan'ın bu 965/1558 tarihinde Eski Sarayda bulunduğu düşünülebilir. Nimet Taşkıran ise Hürrem Sultan'ın 943/1534'te Eski Sarayda oturduğunu kaydetmektedir (42).

Leslie P. Peirce'in araştırmalarından Hürrem Sultan'ın ve çocuklarının 1530'ların sonunda Padişahla birlikte Yeni Sarayda yaşadıkları anlaşılmaktadır. Yazar Yeni Saraya taşınmanın Hürrem Sultan'ın evlenmesiyle ilgili olabileceğini de belirttiikten sonra, 1558'e geldiğinde ise Hürrem Sultan'ın Eski Sarayda gözükmesinin , sağlığının bozuk olması ve Eski Sarayda kadınlar için bir hastahane bulunması sebebiyle ya da 1550'lerin sonlarından kalan Harç-ı Hassa defterlerindeki kayıtlarda, Hürrem Sultan ile bir kısmı Yeni Saraya geçmiş harem halkının tümünün , Eski Sarayda imiş gibi gösterilmesinden kaynaklanmış olabileceğinden bahsedilir(43). Bu durumda Hürrem Sultan'ın Eski Saraydan Topkapı Sarayına göç etmesiyle ilgili kayıtların tarihi ve doğruluk derecesi kesin gözükmemektedir.

40 Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Çağatay Uluçay, *Osm. Sultn. Aşk. Mektp.* s.16; Çağatay Uluçay, *Harem II*, s.2; Nimet Taşkıran, *Haseki Küt.* s.16,21.

41 Nehrevânî, Kutbeddin Muhammed b. Alâeddin el-Mekki, *A.g.e.* 130a-133b.

42 Nimet Taşkıran, *Haseki Küt.* s.21.

43 Leslie P. Peirce *A.g.e.* s.83.

Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın ölümüyle bir engeli daha bertaraf etmiş olan Hürrem Sultan'ın Kanunî'yi iyice elde ederek, artık ona hükmetmeye ve devlet işlerini idare etmeye başladığı söylenmektedir. Tarihçilere göre, Kanunî 5 oğlu içinde en çok Şehzâde Mehmed'i seviyor ve onu padişah adayı veliyaht olarak görüyordu.. Bu sırada büyük oğlu Şehzâde Mustafa Manisa Sancak Beyi bulunuyordu. O zaman Manisa Sancağı padişah adaylarının tayin edildiği bir vilâyet idi. Hürrem Sultan kendi oğlunun tahta geçmesini istediği için bu hususta Kanunî'ye tesir etmeye çalışıyordu. Bunu 948/1541'de Manisa'dan alınıp, Amasya'ya tayin edilen Şehzâde Mustafa'nın yerine, bir sene sonra 949/1542'de Şehzâde Mehmed'in tayin edilmesi kanıtlıyordu. Bu Şehzâde'nin de Sultan Mustafa gibi değerli bir şahsiyet olduğundan bahsedilmektedir.

Kanunî'nin sevgili oğlu Şehzade Mehmed bir yıl sonra 950/1543'de Manisa Valisi iken vefat etti ve Mimar Sinan tarafından adına yapılan Şehzâde Camii avlusundaki türbesine gömüldü. Çok sevilen bu Şehzâde'nin ölümü aileyi çok üzmüş ve mateme sokmuştu.

Kanunî'nin, ebced hesabıyla oğlunun ölümüne düşürdüğü bu tarih mısraı acısının ne kadar derin olduğunu göstermektedir.

"Şehzâdeler güzidesi Sultan Mehmedim"

(950/1543) (44).

RÜSTEM PAŞA'NIN SADRÂZAMLIĞA TAYİNİ, ŞEHZÂDE MUSTAFA ve BEYAZID'IN KATLI

Şehzâde Mehmed'in yerine Şehzâde Selim tayin edildi. Bu arada Kanunî'nin tek kızı olan Mihrimah Sutan Kehle-i ikbâl lakabıyla şöhret bulmuş Hırvat Rüstem Paşa ile evlendirildi.

Tarihçilere göre, Rüstem Paşa iyi bir asker olduğu için, Kanunî onu damatlığa seçmiştir. Evlendikten bir müddet sonra 951/1544'de Sadrâzam oldu.

Kaynakların çoğu Damat Rüstem Paşa'nın Sadrâzam olmasına, Vezir-i âzam Hadım Süleyman Paşa ile ikinci Vezir Divâne Hüsrev Paşa'nın, Divân-ı

44 Mısraın ebcede göre sayısal değeri 950 Hicri tarihi tutmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. İsmail Hâmi Danişmend, *A.g.e.* II, s.244; Çağatay Uluçay, "Kanunî Sultan Süleyman ve ails. İle İlg. Bz. Not. ve Vesik." *Kanunî Armağanı*, s.229; M. Tayyib Gökbilgin, *A.g.e.* VI, s.594; Leslie P. Peirce, *A.g.e.* s.107,108,114; *R.H.M. Osm. Tarihi*; II, s. 1100.

Humâyun'da yaptıkları bir kavganın sebep olduğunu ve bunun üçüncü Vezir Rüstem Paşa'nın fitnesiyle gerçekleştiğini, fakat asıl perde arkasında Hurrem Sultan ve kızı Mihrimah Sultan'ın bulunduğunu ifade ederler. Hatta bu hadise ile Osmanlı Sarayına kadın nüfuzu ve rüşvetin girdiği söylenir. Ahmet Refik'in Kadınlar Saltanatı adını verdiği bu devir, böylece Hurrem Sultan ile başlamış olur (45).

Damat Rüstem Paşa iyi bir kumandan olmakla birlikte, kayınvalidesi Hurrem Sultan'ın ve karakteri annesine benzetilen eşi Mihrimah Sultan'ın tesirinde kalarak, kısa zamanda onların entrikalarına âlet olduğu söylenir. Bundan sonra Hurrem Sultan kızı ve damadı Rüstem Paşa ile üçlü ittifak halinde plânlarını gerçekleştireceklerdir.

Kaynaklarda anlatılanlara göre Şehzâde Mehmed'in ölümüyle boşalan veliahtlığa, herkezin sevgisini kazanmış olan Şehzâde Mustafa lâıyk görülmektedir. Hatta onun padişahlığına mutlak gözüyle bakılmaktadır. Hurrem Sultan'ın bütün çabaları ise, kendi öz çocuklarından birinin özellikle de en çok sevdiği Şehzâde Beyazıd'ın babasının yerine tahta oturtmasıdır. Bunun için de tek çıkar yol, doğal olarak Şehzâde Mustafanın bertaraf edilmesidir. İşte Hurrem Sultan, belkide oğullarını ve dolayısı ile kendisini bekleyen akıbeti çok iyi bildiğinden, çünkü Şehzade Mustafa tahta geçecek olursa kendisi ve yandaşları itibarlarını kaybedebilir veya idam edilebilirlerdi. Belki de çok haris ve kıskanç olduğundan, Şehzâde Mustafa'yı, sevildiğini ve tahta lâıyk olduğunu bile bile feda etmiştir. Bu planını uygulamak hiç kolay olmamıştır. Önce onu Kanunî'den uzaklaştırmayı başarmış, sonra gözden düşürmüş ve söylendiğine göre, daha babası hayatta iken, onun tahtına göz diktiğini gösteren sahte mektuplarla, şehzadenin aleyhinde hem içten hem de dıştan bir takım komplolar hazırlamıştır. Fakat Kanunî bu suçlamalara önce inanamak istemeyerek "Hâşâ ki

45 Ahmed Refik (Altınay), *Kadınlar Salt. (699-1027)* s.62-64, 256. Ahmed Refik burada diğer kaynaklardan farklı olarak, Şehzade Mehmed ile Şehzade Mustafa'nın annelerinin gözden düşen, ilk haseki olduğunu kaydeder. Halbuki diğer kaynaklarda Şehzade Mehmed, Hurrem Sultan'ın oğlu olarak geçer. M. Tayyib Gökbilgin, *A.g.e. VI*, s.594; Ş. Altındağ ve Ş. Turan, "Rüstem Paşa *İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1960, IX s.800-801; Yılmaz Öztuna, *Bağlı Zam. Türkiye Trh. VI*, s.186; R.H.M. *Osm. Tarih. II*, s.1107; Zuhuri Danişman, *Osm. İmp. Trh. VII*, s.45; Zuhuri Danişman, *Osm. Pad. Serisi II* s.497-498; İsmail Hâmi Danişmend, *A.g.e. II*, s.247-249; Leslie P. Peirce, *A.g.e.* s.96,102,103; Koçi Bey, *A.g.e.* s.68-69; Murat Belge "Rüstem ile Mihrimah" *Tarih ve Toplum*, 37 (Ocak 1987), s.29-37.

Mustafa Hân'ım ben yaşarken böyle bir küstahlığa cüret edip, böyle akılsızca bir vaziyeti irtikâp ede. Bunlar bazı müfsidlerin şehzade'yi ellerinde bulundurmak için ileri sürdükleri iftiralar. Asla bu sözü bir daha lisana getirmeyin, böyle fenalıklara vucud vermeyin." Diye uyarıda bulunur (46). Tabii Hurrem Sultan'ın bu işte en büyük yardımcıları ve sırdaşları kızı ile damadı idi. Kanunî yaşı ilerledikçe, Hurrem Sultan'ın daha çok etkisinde kalıyor, çıkarılan bu dedikodular onu iyice rahatsız ediyordu.

Şehzâde Mustafa ise, babasıyla karşılaşmak ve konuşmak istiyor, mektuplar yazıyordu. Fakat Kanunî oğlunu kabul etmemekte, oğlundan iyice soğutulmuş, tahtına göz diktiğine inandırılmıştı. Nihayet gelişen olaylar neticesinde Kanunî 12. seferi olan Nahcivan seferine çıkmaya karar verdiğinde Konya-Ereğlisi civarında Aktepe Ak-Öyük denilen yerde konakladığı sırada, otağına el öpmeye gelen Şehzâde Mustafa orada boğduruldu. (960/ 1553)

Bu akıbetten kısmen Şehzâde'nin haberdar edildiği fakat masumiyetine ve babasının adalatine güvendiği için, bu davete icâbet ettiği rivayet edilir. Şehzâde Mustafa daha sonra Bursa'da II Murat Türbesi civarında defnedilmiştir (47).

Bu hadise, Şehzâdeyi seven halk ile asker arasında büyük bir mateme ve isyana sebep olmuştur. Bunun en güzel delili Şehzâde için yazılan mersiyeler, tarihlerdir ki en meşhuru Taşlıcalı Yahyâ Bey'in hicri 960/1553 tarihini gösteren "Mekr-i Rüstem" tamlaması ile mersiyesidir.

46 Leslie P. Peirce, *A.g.e.* s.110.

47 Şehzade Mustafa meselesi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Âli, Mustafa b. Ahmed, *A.g.e.* 78a-83a, 208b; Solaikzade, Mehmed Hemdemî Çelebi, *A.g.e.* s.521; Peçevî İbrahim Efendi, *A.g.e. I*, s.296-306; Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, (Cami'ü'd-düvel tercümesi) *Sahîfî'l-ahbâr*, çev. Ahmed Nedim (Şair) III (İstanbul: Matbaa-ı Âmire,1285) s.502; Busbocq, *A.g.e.* s.43-51; Fairfax Downey, *Muhtesem Süleyman*, s.46-158 Fairfax Downey, *Kanunî Sultan Süleyman*, s.179-193; Hammer, *A.g.e. VI*, s.40; Ahmed Refik, *Kadınlar Salt. (699-1027)*, s.65-76; Mehmed Zeici, *Maktul Şehzadeler*, (İstanbul: Hüseyin, Şems Matbaası 1336) s.222-237 Yusuf Niyazi, *Mazlum Şehzadeler yahut Hurrem Sultan*: Tarihi Dram 4 perde (Dersadet: Martoğlu Kütüphanesi yani, Matbaa-ı Zîrâyer-Keteun, 1325) s.1-72; R.H.M. *Osm. Tarih. II*, s.1104; M. Tayyib Gökbilgin, *A.g.e. VI*, s.594,595; Ş. Altındağ ve Ş. Turan, *A.g.e. IX*, s.800-801; İsmail Hâmi Danişmend, *A.g.e. II*, s.278-287; İsmail Hâmi Uzunçarşılı, *Osm. Trh. II*, s.401-404; Yılmaz Öztuna, *Bağlı Zam. Türkiye Trh. VI*, s.189; Yılmaz Öztuna, *Kanunî Sultan Süleyman*, s.122; Zuhuri Danişman, *Osm. İmp. Trh. VII*, s.53; Zuhuri Danişman, *Osm. Pad. Serisi II*, s.498-502; Çağatay Uluçay, "Kanunî Sultan Süleyman ve Ails. İle İlg. Bz. Not ve Vesik." *Kanunî Armağanı*: s.251; Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Türkiye Tarih. c.II Osmanlı Dönemi (1300-1566)* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek kurumu, Türk Tarih Kurumu yayınları XIII. Dizi- sa. 22a (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990) s.297-299; "Hurrem Sultan'ın Hayatı" *Hayat Tarih Mecmuası VI*, 6 (1965), s.71; Leslie P. Peirce, *A.g.e.* s.72-74, 104-112, 114,116, 117-120, 124,131; Ahmed Akgündüz, *İslam Huk. Osm. Harek. s.310*; Ahmed Akgündüz Said Öztürk, *700. Yılında Bilim. Osm. s. 168*; *Osmanlı Ansiklopedisi 2.bs. A.g.e. III*, s.10,11,14, 18-19.

Yahyâ Bey bu olaydan, Vezir-i âzam Rüstem Paşa'yı sorumlu tuttuğu gibi, Kanunî'yi de tenkit etmekten çekinmez. Şöyle ki ;

“ Meded meded ki cihânın yıkıldı bir yanı

Ecel Celâlıleri aldı Mustafa Hânı ”

Beyitiyle başlayıp, bir yerinde

“ Getirdi arkasını yere Zâl-i devr-i zamân

Vücutuna sitem-i Rüstem ile irdi zîyan ”

beyitiyle, Şehzâdeyi boğan Zâl Mahmud Ağa ile Rüstem Paşa'nın ihanetini göstererek,

“ Bunun gibi işi kim gördü işitti acep

Ki oğluna kıya bir server-i Ömer-meşrep ”

¹ beyitiyle de Kanunî'yi tenkit etmektedir (48). Bu mesnevinin tamamı makalenin arkasına alınmıştır.Bkz. Levhal

12. İran Seferinin (1553) açılmasının esas sebebinin, Şehzâde Mustafa'yı ortadan kaldırma amacıyla olduğu gibi, 11. İran Seferinin 1548'de rivayatlara göre, Damad Rüstem Paşa'nın Zaferler kazanarak mevkiini sağlamlaştırıp, itibar kazanması, aynı zamanda Şehzâde Selim ile Beyazıd'ın veliahtlığını temin için, Hürrem Sultan'ın teşviki ile açıldığı söylenmektedir (49).

Şehzâde Mustafa'nın ölümünden bir müddet sonra, Kanunî'nin en küçük oğlu Cihangir, ağabeyinin feci akıbetini görüp, bu olaydan çok müteessir olarak, Halep'te babasının yanında iken 1553'de vefat ettiği ve babasının emriyle cenazesi İstanbul'a getirilip, Şehzâde Camiinde kardeşi Şehzâde Mehmed'in türbesine defnedildiği beyan edilir(50).

Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesiyle, ardından huzursuzluk ve isyan görülünce Rüstem Paşa azledilmiş, yerine ikinci Vezir Ahmed Paşa azl edilmemek şartıyla Sadrâzam tayin edilmiştir. Ancak iki seneye yakın Sadaret makamında kalabilen Ahmed Paşa, rivayetlere göre, Hürrem Sultan'ın ve

48 Şehzâde Mustafa mersiyeleri için Bkz. Mehmet Çavuşoğlu, “Şehzâde Mustafa Mersiyeleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi* 12 (1981-1982), s.641-686; Yahyâ Bey, *Yahyâ Bey Divânı Tenkitli Basım*, Haz. Mehmet Çavuşoğlu (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1977), s.165-168.

49 Peçevi, İbrahim Efendi, *A.g.e. I*, s.269; Hammer, *A.g.e. VI*, s.8.İsmail Hâmi Danişmend, *A.g.e.II*, s.255; M.Tayyib Gökbilgin, *A.g.e. VII*, s.594-595; Leslie P.Pierce, *A.g.e. s.86, 293, 294.*

50 *R.H.M. Osm.Tarihi* : II, s. 1110.

kızının entrikaları sonucunda katledilir ve yerine tekrar ikinci defa 962/1555'de Rüstem Paşa getirilir (51).

Saltanat varisi olarak, hayatta anne-baba bir, iki şehzâde kalmıştı. Rivayetlere göre küçük şehzâde Beyazıd'ı daha çok seven Hürrem Sultan, babasının yerine geçmesini arzu ettiği için, kızı ve damadıyla birlikte onu teşvik edip, desteklemiştir. Tarihçilere göre Selim anasına, Beyazıd ise babasına benzemekte olup, kardeşinden iki yaş küçük olmakla beraber kültürü ve şahsiyetiyle Osmanlı tahtına daha layık görülmektedir. Annesinin desteğine de güvenen Şehzâde Beyazıd bu meseleyi iyice benimsemiş ve kendini tahta hazırlamıştı. Şehzâde Selim ise Allah'a tevekkül ile kaderine rıza göstermişti. İşte tam bu sıralarda rahatsız bulunan Hürrem Sultan 965/1558 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Hürrem Sultan'ın vefatıyla gelişen olaylar sonucunda iki kardeş saltanat hırsıyla kavgaya düşmüşlerdir. Nihayet Şehzâde Selim'in mahiyetinde bulunan Lala Mustafa Paşa'nın hileleri sonucu, bu kavga Şehzâde Beyazıd'ın kardeşi Selim'e yenilip, İran'a kaçması ve orada dört oğluyla birlikte öldürülmesi ile neticelenecektir. Beyazıd'ın ve oğullarının bu akıbetinin de Hürrem Sultan'ın kışkırtmasından ileri geldiği söylenmektedir (52).

Tarihçiler ve yazarlar Osmanlı Sarayına girmesinden itibaren, cereyan eden bu hadiselerden birinci derecede Hürrem Sultan'ı sorumlu tutarak, Cihan İmparatorluğu'nun kaderi üzerinde önemli rol oynadığını ifade etmişlerdir.

Ancak Onun saraydaki konumunu, bir eş ve anne olarak üstlendiği görevleri, çabalarını dikkate almadan bütün bu olaylardan yalnız Hürrem Sultan'ı sorumlu tutmak, o devrin çeşitli politikaları ve şartları içinde düşünülürse herhalde haksızlık olacaktır. Bu gün insan hakları, demokrasi, medeniyet ve teknoloji çağının yaşandığı dünyamızda, birçok masum insan halâ bir takım menfaatler yüzünden birbirine düşürülmekte ve öldürülmektedir.

51 Daha geniş bilgi için Bkz. Âli, Mustafa b. Ahmed, *A.g.e. 127a-129b*; Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi, *A.g.e. s.533*; Busbecq, *A.g.e. s.113*; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osm. Trh. II*, s.549-551; İsmail Hâmi Danişmend, *A.g.e. II*, s.298; Yılmaz Öztuna, “Kanunî'nin Türk ve Dünya Tarihindeki yeri” *Kanunî Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri-Sa.55 (Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1970), s.43,44; Leslie P.Pierce, *A.g.e. s.111,112.*

52 Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. Âli, Mustafa b. Ahmed, *A.g.e. 103a-116b*; Solakzade, Mehmed Hemdemî Çelebi, *A.g.e. s.545*; Peçevi İbrahim Efendi, *A.g.e. I*, s.384-409; Ahmed Refik, *Kadınlar Salt. (699-1027)* s.87-92; Hammer, *A.g.e. VI*, s.66,78,93; Fairfax Downey, *Muhteşem Süleyman*, s.159-172; Fairfax Downey, *Kanunî Sultan Süleyman*, s.194-210; İsmail Hâmi Danişmend, *A.g.e. II*, s.309-318, 322-328; Zuhuri Danişman, *Osm. İmp. Trh. VII*, s.68-90; Zuhuri Danişman, *Osm. Pad. Serisi II* s.515-518; Yılmaz Öztuna, *Başlg. Zamz. Türkiye Trh. VI*, s.201-221; Yılmaz Öztuna, *Kanunî Sultan Süleyman* s.125; *R.H.M. Osm. Tarihi II*, s.1113-1139; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osm. Trh. II*, s. 405-408; Leslie P.Pierce *A.g.e. s. 106,108,111,116,308,*

Hürrem Sultan kendi oğullarını Osmanlı tahtına varis yapmayı başarmış fakat Valide Sultan olamadan vefat etmiştir (53).

HÜRREM SULTAN'IN MEKTUPLARI ve DİPLOMASİSİ

Zaferlerle süslenen hayatında 13 sefer-i Humayûn sırasında, ordusunun başında bulunan Kanunî Sultan Süleyman ailesinden uzak kaldığında, Hürrem Sultan'ın sevgi, muhabbet, hasret dolu, tevâzu gösteren, duygulu mektuplarıyla herhalde teselli buluyordu. Sevgili eşi, mektuplarında Kanunî'ye güzel şiirler yazdığı gibi, çocuklarının, yakınlarının durumu ve İstanbul'un ahvalini de yazarak, Padişah'ı bilgilendiriyordu (54). Kanunî'de ona güzel hediyelerle ve mektuplarla karşılık veriyordu.

Çağatay Uluçay, Hürrem Sultan'a ait 8 mektup bulunduğunu, ancak hepsinin bu kadar olmadığını, önemli bir kısmının muhtemelen kaybolduğunu bahsederek, Kanunî'nin ise hiçbir mektubunun mevcut olmadığını beyan etmiştir (55).

Hürrem Sultan'a ait yayınlanan bu güzel mektuplardan biri, örnek olması bakımından makalenin sonuna alınmıştır. Bkz. Levha 2.

Hürrem Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nun dahili siyasetine karıştığı gibi, harici siyasetiyle de meşgul olduğu görülmektedir. İran Seferlerinin açılmasına sebep olduğu söylenen Hürrem Sultan'ın, nikâhla evlenmesi kadar kendine özgü ve dikkat çeken diğer bir davranışı da Polonya Kralı'na yazdığı mektuplar gönderdiği hediyelerdir.

Bu mektupların ilki, babasının ölümü üzerine 1548 tarihinde tahta çıkan Polonya Kralı II. Zygmunt August'a taziye ve tebrik için yazılmıştır. İkincisi ise kraldan gelen mektuba cevap mahiyetinde, 1549 tarihli olup, bazı hediyelerle birlikte gönderilmiştir. Ayrıca Kanunî'nin kızı Mihrimah Sultan da Polonya Kralına aynı içerikli mektuplar ve hediyeler göndermiştir. Bu mektupların fotokopileri ile yeni Türkçe çevirileri Nimet Taşkıran (56) ve Nejat R. Uçtun (57) tarafından yayınlanmıştır.

53 Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. Leslie P. Peirce *A.g.e.* s.83, 84, 114-120, 121,127-129, 147-150,160,163,173,223,370,371,374-376.

54 Leslie P. Peirce, *A.g.e.* s.84-87. 'Burada Hürrem Sultan'dan Padişahın danışmanı, siyasi sırdaşı olarak bahsedilir'.

55 M. Çağatay Uluçay, *Osm. Sultn. Aşk. mektp.* s. 24; m. Çağatay Uluçay, *Harem'den mektp.* I, S. 82 Ayrıca Bkz. Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, 700. Yılında Bilim. Osm. S. 327, 328-56.

56 Nimet Taşkıran, "Haseki Hürrem Sultan'ın Polonya Arşivindeki iki mektubu Hakkında" *Haseki Tıp Bülteni* VIII/8, Sayı:4 (1970'den ayrı basılı), s.338-344.

57 Nejat R. Uçtun, *A.g.e.* s.711-715; Ayrıca Bkz. Leslie P. Peirce, s.294.

Bu mektupların asıllarının Varşova'da Archivum Glowne AKT Dawnych'de Türk Belgeleri bölümünde bulunduğu ifade edilmektedir. İlk metubun içeriği, taziye ile tebrikten sonra, mektubu getiren Hasan Ağa'nın bütün söylediklerinin kendisine ait olduğuna "...hüsn-ü itikad ile itimad buyurulmasına..." dikkat çekilerek, zaten niyetlerinin Kral'a malûm ve aşikâr olduğuna da işaret edilmiştir (58). İkinci mektup ise Kralın yazdıklarına cevap mahiyetinde olup, Taşkıran'ın ifadesiyle 1549 tarihli ve İstanbul menşelidir. Burada, Kralın muhabbet ve yakın dostluğundan, gerek kendisinin gerekse Kanunî'nin tarif edilmez derecede memnun ve mütehassis olduğunu yazarak, Kanunî'nin şu temennisine yer verilmiştir. "...Eytmiş ki, Koca Kral bizim ile iki kardeş gibiydi, inşa'allahü'r-rahmân bu Kral ile, ata ile oğul gibi olalım." bundan sonra Kanunî'nin bu seviçle Kral'a bir hüküm-i şerif emredip, kulu Hasan ile gönderdiğini ve Kralı her zaman hayr ile zikredeceğini ifade etmiştir. Bu dostluklarına binaen "... iki çif don ve göynek uçkuruyla ve altı dane destimal ve bir dane el yüz makrimesi gönderildi, bohçasıyla mazur buyurasız zira sizlere lâyük esvab gönderilemedi." sözleriyle, daha sonra esvap işletip göndereceğini belirtmiştir (59). Bu mektup örnek olarak makalenin sonuna alınmıştır. Bkz. Levha 3.

Bu mektuplardan Hürrem Sultan'ın harici olaylarla da ilgilendiğini, hattâ 1548 tarihli ilk mektubunu yazdığı sırada, Kanunî'nin onbirinci Sefer-i Humâyûnu olan, İkinci İran Seferi nedeniyle, İstanbul'dan uzakta bulunduğu gözönüne alınırsa, Hürrem Sultan'ın İmparatorluk içindeki değeri ve siyasi rolü daha iyi anlaşılacaktır.

Hürrem Sultan'ın insiyatifini kullanarak yazdığı bu mektuplar, Kanunî'nin belki ona verdiği bir yetkiyle, duyduğu güvenle veya Hürrem Sultan'ın gösterdiği cesaret ve hâkimiyetiyle açıklanabilir. XVI.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda bir padişah zevcesinin görülmemiş bu davranışları ile Kanunî'nin buna gösterdiği müsamaha, gerek Hürrem Sultan'ın gerekse Kanunî'nin çağını aşan bir görüş ve düşünceye sahip olduklarını da göstermektedir.

Hürrem Sultan'ın Polonya Kralına yazdığı bu samimi mektupların, belki de doğduğu topraklara, vatanına karşı duyduğu bir sempatiden kaynaklandığı düşünülebilir. Hatta İ. Hakkı Uzunçarşılı eserinde; hiçbir yabancı devletin Lehistan Kralları kadar sık sık elçi göndermediğini yazarak 1549'dan itibaren 1533'e kadar elçilerin her sene gelip gittiklerine dikkat çekmiştir (60).

58 Nimet Taşkıran, *Haseki Tıp Bülteni*, VIII/8,4 s.333-340; Nejat R. Uçtun, *A.g.e.* s. 712.

59 Nimet Taşkıran, *Haseki Tıp Bülteni*, s.340-342; Nejat R. Uçtun, *A.g.e.* s. 713.

60 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osm. Trh.* II, s. 481 n.1 Not. 44 ve Not 45.

Belki coğrafi konumu, belki de Hürrem Sultan'ın sağladığı yakınlık sayesinde, Kanunî devrinde Osmanlı-Lehistan münasebetleri, bazı önemsiz olaylar dışında iyi ilişkiler içinde olmuştur. Nimet Taşkiran Hürrem Sultan'ın diğer bir siyasi faaliyetinden bahisle, Ay-Put mücadelesine karıştığını, Hıristiyanlığın koruyucusu olan Rodos Şövalyeleri'ne karşı Rodos Seferi'nin açılmasını teşvik ettiğini, dolayısıyla Hıristiyanlık âlemine savaş açmakla, Hürrem Sultan'ın ne kadar önemli ve kritik konulara girdiğini anlatmaktadır (61).

Ayrıca Süleymaniye Camii'nin yapımının tamamlanması (1557) münasebetiyle çeşitli devletlerden ve bu arada Şah Tahmasp ve hemşiresinden gelen tebrik mektuplarına ve hediyelere Hürrem Sultan'ın teşekkür mektubu yazdığı da bilinmektedir (62).

AİLEVİ İLİŞKİLERİ ve VEFATI

Çağatay Uluçay'ın yayınladığı vesikalardan, Hürrem Sultan'ın ailevi ilişkilerinde, hareketli bir yaşam olduğu gözlenmektedir. Eşi, kızı, damadı ve oğulları ile çeşitli tarihlerde, yurt içinde seyahatler yapmıştır. Merkezden uzakta sancaklarda bulunan Şehzâdelerini ziyaret maksadıyla Manisa, Bursa, Konya, Kütahya, Amasya'ya gittiği ve bir müddet beraber olduktan sonra İstanbul'a döndüğü anlaşılmaktadır.

Şehzâdeleri ile beraber sancağa gitmemesi, Kanunî'nin hep yanında, sarayda kalmasının ona sağladığı avantajları, zekası, güçlü kişiliği, kabiliyeti ile değerlendirmesini bilip, kendini kabul ettirmiş ve Padişah'ın sırdaşı, danışmanı olmuştur.

Yaşadığı sürece kendi ailesinin bütünlüğünü koruyarak, onları padişahın gazabından, idamdan kurtarmayı başarmış, affedilmelerini sağladığı gibi siyasi yandaşı olan kızı ve vezir damadı ile birlikte oynadığı roller sayesinde devlet yönetiminde yeni bir politik gücün doğmasına sebep olmuştur.

16. Yüzyılda Kanunî ve Hürrem Sultan'ın saltanatları döneminde Haseki konumuna yükselen bir cariyenin padişah ile nikâhlanması, olağanüstü imtiyazlar elde etmesi, İstanbul'da Padişahın sarayında kalması, siyasi faaliyetleri ile devlet yönetiminde söz sahibi olması gibi yaşanan değişiklikler

61 Nimet Taşkiran, *Haseki Kıp.* s.26.

62 Feridun Ahmed Bey, *Mecmu'a-ı Münşedât-ü's-selâtin II*, (İstanbul), Takvimhane-i Âmiri, 1275), s.65; Hammer, *A.g.e.* VI, s. 62-64; Leslie P.Pearce, *A.g.e.* s.294, 295.

daha sonraki kuşaklarda da etkisini sürdürmüştür (63).

Saray kadınlarının politik güç sahibi olmaları Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir dönemi "Kadınlar Saltanatı"nı başlatmıştır. İşte bu dönemin öncüsü, hem çok sevilen hem de yerilen gözde kahramanı ve tarihi simgesi Hürrem Sultandır.

Son senelerinde hastalığı nedeniyle rahatsız olduğu anlaşılan Hürrem Sultan'ın, son kışını Kanunî ile Edirne'de geçirdiğini, rahatsızlığı artınca İstanbul'a dönerek, burada 26 Cemaziyelahir 965/15 Nisan 1558 tarihinde vefat ettiği bilinmektedir.

Naaşı Şeyhü'l-islâm Ebu's-Suud Efendi ve devlet ricalinin katıldığı büyük bir merasimle Süleymaniye Camii'nin avlusuna defnedilmiş, daha sonra Kanunî Sultan Süleyman tarafından mezarı üzerine türbesi yaptırılmıştır (64).

HAYRÂT ve HASENÂTI

Hürrem Sultan özel hayatında hayır işleriyle de ilgilenmiş, büyük servetini muhtelif yerlerde kurduğu vakıflara ve birçok tesise hasretmiştir.

Kanunî de bu geniş tesislerin yaşaması için mülknâmeler vermiş, değişik yerlerde köyler, mevrâlar temlik ederek, zengin bir vakıf sağlamıştır (65).

Hürrem Sultan adına yapılan hayrât ve hasenât hakkında Solakzâde

Tarihi şu bilgileri vermektedir. Avrat Pazarı kurbunda cami, medrese,

63 M. Çağatay Uluçay, "Kanunî Sultan Süleyman ve Aile ile İlgil. Bz. Not. vesk." *Kanunî Armağanı*, s. 230, 250; Daha geniş bilgi için bkz. Leslie P.Pearce, *A.g.e.* s.80, 81, 83-120,127-129.

64 Nehrevânî, Kutbeddin Muhammed b. Alâeddin el-Mekki, *A.g.e.* 138a; Rüstem Paşa, *Rüstem Paşa Tarihi (Tevârih-i Âli-i Osman)*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2438, 286b, 287a; Hammer, *A.g.e.* VI, s. 65, 66; Mehmed Süreyya, *A.g.e.* I, s.32; Leslie P.Pearce, *A.g.e.* 69, 83

65 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Ahmed Bey, *A.g.e.* I, (1274) s. 608; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İbrahim Kemal Baybura, Ülkü Altındağ, Haz. *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Sarayı Arşivi Kataloğu: Fermanlar No E.1-12476*, Türk Tarih Kurumu VII. Dizi-Sa.81, I (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985) s.8/Nr. 79, 80, 81, 10/Nr. 97,99,100,102, 11/Nr. 107,108; M.Tuyyib Gökbilgin, *A.g.e.* V/1, s.595; Sema Ok, *Harem Dünyası: Harem Ağaları*, (İstanbul: Kamer Yayınları,1997) s.20; Meral Altırdal, *Osm. Kadın. A.g.e.* s.23; Meral Altırdal, *Osm. Harem.A.g.e.* s.51.

Haseki Sultan İmâretini için bkz. Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestina 1552-1615 A Study of the Firman according to the Mühimme Defteri*, (Oxford: Clarendon Press, 1960) s.55/Not:3, 58, 130-133, 139-140, 142 n.14, 143, 144-145, 147, 156, 158, 172 nr.1; Amy Singer, "The Mülknâmes of Hürrem Sultan's Waqf in Jerusalem" *Muqarnas an Annual on the Visual Culture of the Islamic World*. 14(Leiden-Bnl: 1997) s.96-102.

muallimhane, imaret, darü's-şifa, Kâbe'de 4 medrese, Şam'da bir cami, medrese, imaret, Bağdat'ta İmâm-ı Âzam, ve Şeyh Abdülkadir Geylanî Hazretleri'nin türbelerinin tamiri, yanında cami, imaret ve etrafına bir Hisar-ı üstüvâr (sağlam duvar) ile Konyada Celâleddin-i Rûmî Hazretleri'nin ruh'u şerifleri için iki minareli bir cami, mezar-ı Mevlâna'da bir mescit yaptırması, Kudüs'te Sahra-i Mübarek'in içini ve dışını kâşî çini ile tezyin ettirmesi ve envai nakş ile rengârek bezetmesi, İstanbul'da kırk çeşme kemerlerinin yaptırılması, yer yer yüzden fazla çeşmelerden su akıtılması, Edirne şehri'ne dahi sular getirilmesi ve çeşmelerin ihya edilmesi, Mustafa Paşa Köprüsü'nde bir cami, imaret ve konaklama yerleri tertip olunması, Büyük Çekmece'de büyük köprünün tamamlanması (66).

Peçevî Tarihi'nde bu hayrât ve hasenât biraz daha geniş tutulmaktadır. Solakzâde'den farklı olarak; Kefe Kasabasında ve İznik'te kiliseden çevrilmiş birer camii bulunması ve zamanla harap olan bu camilerin yenilenmesi için vakıf kurulması, feth olunan yerlerdeki kiliselerin camiye dönüştürülmesi, cami bulunmayan yerlerde cami yapılması, Mekke'de ve Medine'de bol bol hayr ve hasenât yapıp, bu sadakanın belli bir kurala bağlanarak fakirlere eşit oranda dağıtılması, Arafât'ta yetersiz kalan su için 3-4 su kuyusu daha açtırıp, hacıların su ihtiyaçlarının sağlanması, Mekke-i Mükerrreme'de dört mehzep için dört medrese yapıp, on beş talebe, bir hoca yardımcısı tayin edilerek, tahsisatlarının verilmesi, Hz. Hatice'nin sonradan mescit olan evinin onarılması ve dervişlere verilmesi, Mekke ve Medine'de hergün fakirlere yemek için, imâret yapılması (67). Âlî'nin, Atâ-i'nin eserlerinde (68), ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde (69), Hürrem Sultan'ın hayratından daha kısa olarak bahsedilmektedir.

Araştırmacı Leslie P. Peirce ise Hürrem Sultan'ın hayratının İstanbul, Edirne, Mekke, Medine, Kudüs'te imparatorluğun başkentlerinde ve İslâm dünyasının en kutsal mekânlarında gözönünde sergilenmesine ve sayıca çokluğuna dikkat çekerek bunun olağandışı, ilk defa ve öncül bir davranış

66 Solakzâde, Mehmed Hemdemî Çelebi, *A.g.e.*, s.587.

67 Peçevî İbrahim Efendi, *A.g.e.* I, s.425.

68 Âlî Mustafa b.Ahmed, *A.g.e.* 124a; Atâî, Nev'izâde Atâullah(Atâî), *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadalku'l-Hakaik fî Tekmillett'i-Şakaik* Haz. Abdülkadir Özcan.II(İstanbul:Çağrı Yayınları 1989), s.101,102,168.

69 Mehmed Zalloğlu Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi* Türkçeleştiren:Zuhuri Danişman (2.bs. İstanbul:Zuhuri Danişman Yayınevi,1971) I,165-168,170; II, 19,22, 23, 25, 30.

olduğunu belirttiikten sonra, bu davranışın ona verilen değeri ve hayırseverliğini göstermesi bakımından önemini vurgular (70).

HASEKİ KÜLLİYESİ

Hürrem Sultan'ın ilk ve en ünlü hayratlarından biri, İstanbul'da kendi adı ile anılan semtte yaptırdığı Haseki Külliyesidir. Bu külliye de bulunan Cami 945/1538'de, medresesi 946/1539'da, imareti 947/1540'da darüşşifası 957/1550 tarihinde tamamlanmıştır. Camii tek kubbeli, kare mekân da tek minareli, klasik uslüpta olup, cemaate kâfi gelmediği cihetle Sultan I. Ahmed zamanında 1021/1612 de iki sütun ve bir kubbe daha ilâve edilerek büyütülmüştür. 947/1540 ve 958/1551 tarihli vakfiyelerde Camii ve personel ile ilgili şartlar belirtilmiştir. Haseki Camii'nin kapısındaki kitâbesinden geçirdiği değişiklik ve Camii'nin kısaca tarihi verilmektedir (71). Bugün de cami olarak hizmet vermektedir. Bu külliye ye bağlı medresesi, cami inşasından sonra yapılmış olup, bugün Topkapı Sarayı Çinili Köşk'te bulunan kitâbesindeki 948/1539 tarihinden anlaşılmaktadır. 16 Oda ve bir dershane den meydana gelmiş, geniş havuzlu bir avlusu vardır. Dershane kapısı üstündeki çini panosu da Topkapı Sarayı'ndaki Çinili Köşk'te bulunmaktadır. 1961 Tarihinde Vakıflarca yeniden restore edilmiş, bugün Diyanet İşleri Başkanlığı'nca kiralanarak odalar yatakhane, dershane ise mescid olarak kullanılmaktadır. 947/1540 ve 958/1551 tarihli Arapça vakfiyelerde medreseden bahsedilmektedir. Buradaki bilimin, eğitimin değerinden bahisle, bilim adamlarına ve öğrencilere vakf edildiği yazılmış, diğer vakıf şartları belirtilmiştir. Buna göre müderrislere günde 50 akçe, 16 talebeye 2 akçe, mu'fide 5 akçe verilmesi şart koşulmuştur. Pâyeye bakımından ellili, 960/1552-53'te altmışlı medreseler arasına girmiştir (72).

70 Leslie P.Peirce *A.g.e.* s.264-274,288-290,370,371.

71 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ayvansarayî , Hâfız Hüseyin b.İsmail, *Hadikatü'l-Cevâmi*. I (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1281), s.101; Ernest Manbourey, *İstanbul Rehber-i Seyyahin*, (İstanbul: Risto ve Mahdumu, 1925) s.266; Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul: Sarayları, Camileri, Abdeleri, Çeşmeleri*, Haz. Cumhuriyet Gazetesi, s.116; Rifka Melûl Meriç Haz., *Mimar Sinan Hayatı, Eserleri: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VI. Seri-No.1, I (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965) s.24, 74; Celâl Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi: Menşenden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyinî Sanatlar*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi., t.y.), s.387; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VI. Seri-No.5, I (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1962) s.68; Metin Sözen ve diğerleri, *Türk Mimarîsinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, Türkiye İş Bankası Sanat Dizisi: 18 (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 149, 1975), s.166; Nimet Taşkıran, *Haseki Kütüpe*, s.85; Sema Doğan, "Haseki Külliyesi" *T.D.Vİsl.Ans.* İstanbul:1997, XVI, 370-372; Doğan Kuban, "Haseki Külliyesi" *Dünden B.İst.Ans.* İstanbul:1994, IV,4-6.

72 Daha geniş bilgi için bkz. Ayvansarayî, Hâfız Hüseyin b.İsmail, *A.g.e.* I, s.101; Rifka Melûl, Meriç Haz. *A.g.e.* I, s.33, 94; Nimet Taşkıran, *Haseki Kütüpe*, s.101; Metin Sözen ve diğerleri, *A.g.e.* s.219; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat Tarihi* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), s.496; Mübahat S.Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı:7-8 (İstanbul: 1976-1977), s.287, 329.

Bundan başka İstanbul Topkapı'da, önce Hânkâh (Tekke) olarak yapılmış olup, 963/1555-56'da medreseye dönüştürülen Haseki Sultan Kariye (Gahriyye) Medresesi Mimar Sinan'ın eseri olup, önce ellililer arasında iken, 1321/1903-4'de Hâmîse-i Süleymaniye payesini almıştır. Bugün bu medresenin yerinin tesbit edilemediği kaydedilmiştir (73). Ayrıca Kudüs'de de Haseki Sultan adına bir medrese bulunmaktadır (74).

947/1540 Tarihinde tamamlanmış olan bu imaret binasının, üstünde ebced hesabıyla tarih düşürülmüş kitabesi bulunan Haseki Caddesi üzerindeki dış kapısından, mezarların bulunduğu bir bahçeye ve buradan ikinci bir kapı ile 16 sütunun çevrelediği revaklı bir avluya girilir. Avlunun kuzeyinde 2 büyük ve 4 küçük kubbeli mutfak ile yanlarında dikdörtgen plânlı odalar vardır (75). 947/1540 ve 958/1551 tarihli vakfiyelerde imareti idare eden personel ile buradan yararlanacak kimseler, gelir-gider şartları belirtilmiştir (76).

Bugün imarethanede yemek pişirilip yenmekte, bir bölümü ise kütüphane olarak hizmet vermektedir.

Yalnız müslüman çocukları için vakfedilmiş, dini eğitim şart koşulmuş olan sıbyan okulu, 2 dikdörtgen mekândan oluşmuş, ahşap bir çatıyla örtülmüştür. Vakıflar Başmüdürlüğü'nce restora edilmiş, sade bir yapıdır (77). Bu okulun yöneticileri, verilecek dersler, öğretim şekli, öğrencilerle ve gelir-giderle ilgili şartlar 947/1540 ve 958/1557 tarihli vakfiyelerde belirtilmiştir (78). Sıbyan okulu, hâlen toplantı salonu ve misafirhane olarak kullanılmaktadır.

Bu külliye'nin en önemli yapılarından biri olup, bugün de hizmeti devam eden Darüşşifâ 957/1550 tarihinde tamamlanmış olup, bugünkü Haseki Hastanesinin nüvesini teşkil etmektedir.

Taşkırâ'nın ifadesine göre Darüşşifâ'nın yapılış tarihini ebced hesabıyla gösteren kitabesi "Dâr-ı şifâ nâfi-i nâs-ı cihân" (79) bulunmamış, daha sonraki tarihlere ait iki kitabesinden biri Topkapı Sarayı Müzesinde, diğeri Haseki Hastanesi Polikliniği giriş kapısının karşısındaki duvara gömülmüştür.

73 Rıfka Melûl Meriç, *A.g.e.*, I, s.94; Cahit Baltacı, *A.g.e.*, s.232.

74 Cahit Baltacı, *A.g.e.*, s.567.

75 Ayvansarayî, Hâfız Hüseyin b. İsmail, *A.g.e.*, I, s.101; Rıfka Melûl Meriç, *A.g.e.*, I, s.37, 105; Nimet Taşkıran, *Haseki Kitp.*, s.114.

76 Nimet Taşkıran, *Haseki Kitp.*, s.47.

77 Ayvansarayî, Hâfız Hüseyin b. İsmail, *A.g.e.*, I, s.101; Rıfka Melûl Meriç, *A.g.e.*, I, s.24, 36; Nimet Taşkıran, *Haseki Kitp.*, s.124.

78 Nimet Taşkıran, *Haseki Kitp.*, s.43, 45, 47, 124.

79 Bu kitabenin ebcede göre sayısal değeri 957 hicri tarihi tutmaktadır. Ayvansarayî, Hâfız Hüseyin b. İsmail, *A.g.e.*, I, s.101; Nimet Taşkıran, *Haseki Kitp.*, s.128.

Darüşşifâ kuruluşundan bugüne kadar 443 yılı geçen sürede değişik hizmetler vermiş ve ona göre isimler almıştır. " Haseki Darüşşifâsı, Haseki Zindani, Fevahişe Mahsus Zindan, Haseki Bimarhanesi, Haseki Sultan Nisa Hastanesi, Haseki Nisâ Hastanesi, Hamidiye Nisa Hastanesi, Müessesat-ı Hayriye-i Sıhiyye'ye merbut Haseki Nisa Hastanesi, Haseki Kadınlar Hastanesi, Haseki Şifahanesi, Acezehane, Haseki Mecânin Müşahedehanesi, Haseki Mahpesi, Darülcünûn Bimarhanesi, Haseki Hastanesi". Taşkıran'ın yaptığı kronolojik sınıflandırmaya göre Darüşşifâ'nın zaman içindeki gelişimi şöyledir;

A) Darüşşifâ Devri (1550-1884)

B) Yeni Hastane ile Darüşşifâ'nın birlikte çalıştıkları devir (1884-1894)

C) Yeni Hastane'nin gelişmesi ve Darüşşifâ'nın ona ek bir tesis olarak bağlanması (1884-1972) (80).

Vakfiyesinde geçen "Darüşşifâdır ki, her türlü dertlere devâdır. Bu da hastaların derde ve diğer ağrı, sızılara müptela olanların tedavisi için vakıftır." ifadesinden buranın ilk kuruluşunda vakıf şartlarına uygun umumi bir hastane olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır (81).

Darüşşifâ XVI . yüzyıldan 1976 yılına kadar, amacından uzaklaşmadan hizmet vermiş bir müessesedir. Sinan'ın eseri olan bu tesiste avluya kadar gelen giriş kısmı, üstü açık bir avlu, avluda darüşşifâ içindeki mekânlara giriş veren 2 eyvan, 2 eyvana açılan 22 kubbeli oda vardır (82).

Darüşşifâ, yakın zamana kadar Haseki Hastanesi adı altında Dahiliye ve Çocuk Polikliniği olarak hizmet vermiş, halen dersane olarak kullanılmaktadır. Yüzyıllarca insanlara hizmet edip, hastalara şifa bahşeden, muhtaçları barındıran, Türk Tıbbını geliştiren, değerli hekimler yetişmesini sağlayan bu güzel müessesenin ve daha nicelerinin bânisi Hürrem Sultan'ı

80 Nimet Taşkıran, *Haseki Kitp.*, s.158,159.

81 Nimet Taşkıran, *Haseki Kitp.*, s.133; Müjgan Cumbur, "Seiçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler", *Erdem Dergisi* 3/8 (Mayıs 1987) 345,346.

82 Darüşşifâ ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz. *Müessesat-ı Hayriyye-i Sıhiyye Müdüriyeti*, (İstanbul Matbaası Arşak Garıyan, 1327), s.20-35; Osman Şevki Uludağ, *Haseki Darüşşifâsı*, (İstanbul: Kader Basımevi, t.y.) s.3-6; Rıfka Melûl Meriç, *Haz. A.g.e.*, I, s.39,108; Nimet Taşkıran, *Haseki Kitp.*, s.127-390; Gönül Güreşsever, "Haseki Darüşşifâsı (H.946/1539)" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı* .V (1972-1973), 101-107; Darüşşifâ ile ilgili bazı makalelerde Darüşşifâ'nın yapılış tarihi 946/1539-40; olarak gösterilmiştir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Nimet Taşkıran, *Haseki Kitp.*, s.136-154; Ayrıca Haseki Külliyesi için Bkz. Abdullah Kuran, *Mimar Sinan*, (İstanbul: Hüriyet Vakfı Yayınları, 1986) s.36-44; Ziya Kazıcı, "Osmanlı Arşiv Belgelerine göre Kadınların kurduğu bazı vakıflar" *Millî Kültür Dergisi*, 78 (Kasım 1990), 58; Nuran Yıldırım, "Haseki Darüşşifâsı ve Hastanesi" *Dünden B.İst. Ans.* İstanbul: 1994, IV, 2-3.

burada hayırla yad etmek sanırız onun hatırasını en güzel şekilde anmak olacaktır.

Darüşşifâ, sadece 958/1551 tarihli vakfiyede geçmektedir. Darüşşifâ'ya ait vakfiye şartlarında burada çalışacak doktorların, eczacıların, kâtip, kilerci, aşçı, hastabakıcı, çamaşırçı v.b. gibi personelin özellikleri, alacakları ücretler, hastalar için ilaçlar ve yiyecekleri, masrafları diğer müesseselerde olduğu gibi inceden inceye ve açıkça belirtilmiştir. Bu vakfiye şartları Türkçeye tercüme edilip yayınlanmıştır (83). Günümüzde dahi geçerli olup, gerçekleştirilemeyen hastane, doktor ve hasta ilişkilerine çok güzel bir örnek teşkil eden Darüşşifâ ile ilgili hükümler, bu makalenin sonuna alınmıştır. Bkz. Levha 4. 1976 Tarihinden itibaren Haseki Külliyesi Diyanet İşleri Başkanlığı'nca, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden kiralanmıştır. Halen İlahiyat Fakültesi mezunlarının mesleki yönden gelişmeleri ve ihtisas sahibi olmaları amacı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Haseki Eğitim Merkezi Müdürlüğü olarak hizmet vermektedir (84).

Hurrem Sultan'ın İstanbul'da Türk klasik uslubunda kesme taştan yapılmış Davut Paşa Kışlası tarafında 1054/1644 tarihli "Haseki Meydan Çeşmesi" ile Haseki Camii yanında imarete bitişik aynı özellikleri hävi, 1180/1766 tarihli "Haseki İmareti Çeşmesi" (85) devrinin özelliğini yansıtan iki güzel örnektir.

Bundan başka yapısı itibari ile örnek teşkil eden, Mimar Sinan'ın özgün eserlerinden geometrik taşlarla inşa edilmiş dış görünüşü ve içi çok zarif olan Bahçekapı'daki "Haseki Sultan Hamamı" ile Sultanahmed'deki "Ayasofya veya Haseki Hamamı" klasik devir Osmanlı mimarı örneklerindedir (86). Ayrıca Hurrem Sultan'a ait olduğu söylenen bazı şahsi eşyaların, türbesinden alınarak Topkapı Sarayı Müzesi ile Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ne (T.İ.E.M.) getirildiği beyan edilmektedir.

83 Süheyl Ünver, *1539-1939 400. Yıldönümü dolayısıyla Haseki Hastanesi Tarihçesi*, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Adet.16 (Halkı İsmail Gürkan Yeni Laboratur Yayınlarından No.16, 1939) s.4-8; Nimet Taşkıran, *Haseki Kıtı*. s.130-136.

84 Bu külliye bu makalenin hazırlandığı sırada, 2 Ağustos 1993 tarihinde bizzat ziyaret edilmiş ve yukarıdaki bilgi alınmıştır.

85 İ. Hilmi Tanışık, Top. *İstanbul Çeşmeleri*, Maarif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Yayınlarından seri:II, Sayı:3, I (İstanbul Maarif Matbaası,1943) s.78,196; Metin Sözen: *A.g.e* s.262.

86 Rıfka Melül Meriç, *A.g.e* I, s.6, 45, 125; Enver Behman Şapolyo, "Türk Hamamları", *Ön Asya Mecmuası*, 3/28 (Aralık,1967) 10-11 Metin Sözen, *A.g.e* s.225; Celâl Esat Arsever, *A.g.e* s.520; Semavi Eyice, "Haseki Sultan Hamamı", *T.D.V İsl. Ans.* İstanbul 1991, IV, 211-212; Semavi Eyice, "Haseki Hamamı" *T.D.V. İsl. Ans.* İstanbul 1997, XVI, 369-370; M.Baha Tanman, "Haseki Hamamı" *Dünden B. İst. Ans.* İstanbul 1994, IV, 4.

Bunlar içinde cüz sandıkları, Kur'an rahlesi, zarif işlemeli kaşbastılar ve çevreler zikredilmektedir (87).

VAKFİYELER

Hurrem Sultan'ın bu güzel hayratından bizleri haberdar eden en önemli belgelerden birisi de vakfiyesidir. Bugün dördü, Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde (T.İ.E.M.), üçü Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut, yedi Arapça vakfiyesi vardır. Bunlar 947/1540, 958/1551 ve 964/1556-57 tarihli (88).

Bu vakfiyeler incelendiğinde; 947 ve 958 tarihli vakfiyelerin başı aynı olmakla beraber, ortalarda ifadeler yer değiştirmekte dolayısıyla tertibi değişik, tayin edilen kişi sayısı ile alacakları ücretlerde, vakfiye'yi tastik edenlerde ve şahitlerde farklılıklar görülmektedir. 958 Tarihli vakfiye'de ilâve olarak Darüşşifâ'dan bahsedilmektedir. 964 tarihli vakfiye ise diğerlerinden farklı içerikte, Kudüs-ü Şerif'de yaptırdığı hayratı ile ilgili Haseki Sultan vakfiyesidir. Bugün bu vakfiyenin iki nüshası TIEM'dedir.

Bu karşılaştırma sonucuna göre muhtemelen 947 tarihli vakfiye tanzim edildiği sırada Haseki Külliyesi tamamlanmamıştı. On yıl sonra külliyenin Darüşşifâ'sı'da tamamlanmış ve 958 tarihinde düzenlenen vakfiyeye ilâve edilmiş olup, bazı kişi sayısında ve ücretlerde artış olmuştur. Ayrıca muhtelif yerlerdeki diğer vakıflardan bu vakfiyede daha geniş olarak bahsedilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi koleksiyonlarında mevcut diğer vakfiye suretleri 958 tarihli olup, TIEM'deki 958 tarihli vakfiye ile aynı içeriklidir (89).

Bu vakfiyelerin hepsinin başında Allah'a hamd ve şükür, Hz. Muhammed'e selât ve selâm'dan sonra, yapılan hayırlar, iyilikler, ilgili Ayetler ve Hadislerle açıklanmıştır. Burada Hurrem Sultan ve Kanunî "Aişeti'z-zamân ,Fatımatü'd-devrân matla'u gururi saltanatı'z zâhire ve sadafü dürreri'l hılâfeti'l-bâhire el-mahfûfetü bisunûfi avâtıfı'l-meliki's-samed validetü Hazireti's-Sultan Emir Muhammed ibn Hazireti's-Sultani'l-es'adi'l-a'zam ve'l-Hakânü'l emcedi'l efnâm... malükü memâliki'l-âlem zillullâhi'z-zalil alâ kâffeti'l-ümem kasımü'l-kayâsira ve kahramânü'r-Rûm Sultânü'l Arab ve'l Acem ve'r-Rûm Sultânü'l-maşrıkayn ve hakânü'l-hâfikayn es-Sultân İbnü's-Sultân's Sultân Süleymân Hân İbn Sultân Selim Hân ..." gibi sıfatlar kullanılarak övülmüş, vasıfları sıralanmıştır (90).

87 Nimet Taşkıran, *Haseki Kıtı*. s.22, 28.

88 947 Tarihli vakfiye, Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde (TIEM 2191), 958 tarihli vakfiye (TIEM 2194), 964 tarihli vakfiye (TIEM 2192 ve TIEM 2193) numaralarda kayıtlıdır. 958 tarihli orjinal vakfiyenin diğer suretleri, Süleymaniye Kütüphanesi koleksiyonlarında Bağdatlı Vehbi 2001/2 (10b-22b), Esat Efendi 3752/1 (1b-12b), Şehit Ali Paşa 943/1 (5+6b-26a) numaralarda kayıtlıdır.

89 Süleymaniye Kütüphanesinde mevcut vakfiyeler için Bkz. Not. 74.

90 Hurrem Sultan'ın öven sıfatlar için Bkz. Hurrem Sultan, Vakfiye-i Evkaf-ı Haseki, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa 943/1, 10a-b; Nimet Taşkıran, *Haseki Kıtı*. s.21.

Sadece TİEM'de bulunan dört vakfiyede, bu vakfiyelerin şeriata uygunluğuna dair Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin tasdik kayıtları vardır. Bundan sonra vakıflardan bahseden asıl metin kısmı gelmektedir. 947 ve 958 tarihli vakfiyelerde Haseki Külliyesi'nden ayrı olarak, İstanbul'un muhtelif semtlerinde, Ankara'da, Anadolu'da, Bulgaristan'a bağlı bazı kazalarda, köylerde, Silistre'de bulunan vakıflardan bahsedilir. Bunların bir kısmı hayır kurumlarına gelir sağlayan hanlar, hamamlar, evler, çarşılar, ambarlar, fırınlar, dükkânlar, arsalar, köyler v.b. kaynaklardır. Daha sonra mütevellî, kâtip, hatip, hafız, müezzin, imam, müderris, bev vap, tabip v.b.nin vasıflarını belirten vakıf şartları ile son kısımda şahitlerin isimleri kaydedilmektedir.

964 Tarihli vakfiyede ise Allah'a hamd, peygamber'e dualar ve övgülerden sonra Kudüsteki cami, imaret, han gibi vakıflardan, bunlara gelir sağlayan kaynaklardan ve vakıf şartlarından bahsedilmekte olup son kısımda şahitlerin isimleri yer alır.

Bu vakfiyelerden TİEM 2193 numarada kayıtlı olan Kudüs vakfiyesinde iç kapağa yapıştırılan şukkada, bu vakfiyeye dair 1056/1646 tarihli Türkçe bir kayda rastlanmaktadır. "Bu vakfiye Kudüs-i Şerif'de baki Haseki Sultan Aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân vakfiyesidir. Anda bu vakfiye sureti dahi mevcut olup, bundan gayri suret olmamakla getirip bu sureti teslim-i sandık olundu. Bade'l yevm bu suret bunda mevcut bulunup, Kudüs-i Şerif'e bir dahi alıp götürmeye verilmeye, Tahriren şevval-i mükerrrem sene 1056 mütevellî Halil el fakir getirmiştir."

TİEM'de bulunan vakfiyelerin başında Kanunî'nin tuğrası, sonunda Evkaf Muezzininden geldiğine dair bir kayıt bulunmaktadır. Bunlardan 947 tarihli olan ve TİEM 2191 numarada kayıtlı bulunan Hurrem Sultan vakfiyesi cildi, yazısı, tezhibi ve Kanunî Sultan Süleyman'a ait tuğrası ile XVI. Yüzyıl Türk kitap sanatının en güzel örneklerindedir (91).

Ahmet Refik'e göre, Hurrem Sultan muazzam abideler vücuda getirecek bir servete sahip olup, bu servetini ticaretlede artırmıştı. Süveyş ile Cidde arasında işleyen birçok vakıf gemileri vardı ki bu gemilerin varidatı Hurrem Sultan'a aitti (92). Kanunî sevgili eşinin ölümünden sonra ruhen çok

91 Vakfiyeler hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Lâtîf Ateç Haz. "Şehzade Sultan Mehmed b. Süleyman'ın Validesi'nin Vakfiyesi (H.947/1540-41 tarihli)" (Yayınlanmamış mezuniyet tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1967), s.1-108; Nimet Taşkaran, *Haseki Kİtp.* s.38-69; Şule Aksoy Kutlukan, "Hurrem Sultan Vakfiyesi" *Antika Dergisi*, 24(Mart1987), 21-24.

Bu Arapça vakfiyelerin incelenmesinde değerli yardımlarını esirgemeyen TÜYATOK İstanbul Bürosu Arapça Uzmanlarından Sayın Hocamız Mehmed Ünal Bey'e teşekkürlerimi sunarım.

92 Ahmed Refik (Altınay), "Hurrem S. Son Snlr." *Yeni Mec.* s.33.

sarsılmış, hiç birşey onu tatmin etmez olmuştu. Bu üzüntüsünü yazdığı şiirlerle, Hurrem Sultan için yaptığı birçok hayırla ve annesinin karakterinde olan biricik kızı Mihriman Sultan'a gösterdiği sevgi ile avutmaya çalışıyordu. Bu mealde Kanunî, Hurrem Sultan'ın ruhu için fakirlere sadakalar vermiş, Mekke ve Medine ülemâ ve fukarasına dağıtılmak üzere Mısır hazinesinden 3000 altın verilesini, 968/1560-61'de Mısır Beylerbeyine yazdığı bir hükümle emretmiştir (93).

TÜRBESİ

İstanbul'un yedi tepesinden birinde, Mimar Sinan'ın cihan abidesi Süleymaniye Camii bahçesinde, Muhteşem Sultan Süleyman'ın Türbesi yanında bulunan Hurrem Sultan Türbesi, kesme taştan yapılmış, tek kubbeli, çift yüzlü, sekizgen plânlı, iki sıralı tek pencere, Türk klâsik üslûbunda bir türbedir. Girişte revak altında, kapı yanlarında naturalist iki çini pano olması gerekirken bu gün bir pano vardır. Dış mimarisi sade tutulmuştur. Kitabeli sekizgen cephe duvarlarının taşıdığı çubuklu, yuvarlak mermer tambur üzeri kabartma yazılı ayetlerle donatılmıştır. Devrinin çok zarif örneği olan, giriş kapısındaki çini panolardaki çiçeklerin havası türbenin içinde de devam eder. İç mekân biraz fazla dekore edilmiştir. Birbirini takip eden pencere ve mihrabiye (Nişler) ile iç mekânda bir çevre yaratılmıştır. Çokgen niş yuvaları kasnaklar ile düzlenir ve duvar çinileri üstte bir çerçeve yaparak dolanır. Bugün türbe onarılmış ve ziyarete açıktır (94).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyaya hükmettiği en parlak devrinde, Cihan İmparatoru Kanunî ile karşılaşarak, bu şansını değerlendirmesi ile, onun kalbine ve tahtına bir ömür boyu hâkim olan Hurrem Haseki Sultan, doğuda ve batıda kadın nüfuzunun simgesi olarak kalıcı bir nam bırakmış, muhteşem bir şark sultanı olarak tanınmıştır.

Kanunî üzerindeki tesiriyle masum üç yetişmiş şehzâde, iki vezir, ve beş çocuğun öldürülmesine sebep gösterilmiş, bu teşebbüsleri ile Osmanlı tarihinde Kadınlar Saltanatının kurucusu olmuş ve kendinden sonraki Safiye,

93 M.Tayyib Gökbilgin, *A.g.e.* V/1, s.596 ve Bkz. not 78.

94 Türbe için Bkz. Ahsen Erhan, Haz. "Kanunî Sultan Süleyman ve Haseki Hurrem Sultan Türbeleri ve civarında yatanların tercüme-i halleri" (Yayınlanmamış mezuniyet tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1950), s.1-73; Nimet Bayraktar, *A.g.e.* Mayıs 9, 1959. s.2; Tahsin Öz, *A.g.e.* I, s.135; Nimet Taşkaran, *Haseki Kİtp.* s.28; Rıfık Melül Meriç, *A.g.e.* I, s.23,104; Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *A.g.e.* s.165; Metin Sözen, *A.g.e.* s.215; Behçet Ünsal, "İstanbul Türbeleri üzerinde stil araştırması", *Vakıflar Dergisi*, 16 (1982), s.82-83; Doğan Kuban, "Türbelerde" *Dünden B.İst. Ans.* İstanbul 1994, VII, 100-101.

Köseme, Turhan Valde Sultan gibi saray kadınlarına örnek teşkil etmekle, Osmanlı Devleti'ni bir yüzyıl kadar kemiren bir âfete yol açmıştır. Bu faaliyetleri ile yetkilerini kötüye kullandığı beyan edilen Hürrem Sultan'ın, İmparatorluğun kaderini kötü şekilde etkileyerek, gerilemesine sebep olduğu ifade edilir.

Hürrem Sultan'ın nikâhla evlenmesi, Kanunî'nin yokluğunda yabancı devlet başkanları ile elçi göndererek haberleşmesi, onun İmparatorlukta değerini ortaya koymaktadır. Kanunî'ye yazdığı sevgi ve duygu dolu, şiirlerle süslediği mektuplar Hürrem Sultan'ın ne kadar işveli, tatlı dilli olduğunu ve Kanunî'ye nasıl tesir ettiğini göstermektedir (95).

Kanunî de sevgili eşinden uzaklaşınca bu sevgisini en güzel şekilde şiirleri ile ifade ediyor ona hediyeler gönderiyordu (96). Kanunî'nin Hürrem Sultan için yazdığı en güzel gazeli, makalenin sonuna alınmıştır (97). Bkz. Levha 5

Sevgiyle, saygıyla ve mücadele ile doldurduğu ömrünü güzel hayır işleri ile de süsleyen Hürrem Sultan hakkında çok şeyler yazılmıştır. Tarihte siyasi faaliyetleri ve bıraktığı eserleri ile anılan Hürrem Sultan'ı sanırız yaşadığı devir ile bulunduğu şartlar içinde değerlendirmek gerekecektir. Bu yorum ile Hürrem Sultan hakkındaki son sözü sayın okuyucularımıza bırakıyoruz.

95 M.Çağatay Uluçay, *Osman Sultn. Aşk Mektup.* s.23-43.

96 M.Çağatay Uluçay, *Osman Sultn. Aşk Mektup.* s.8, 24; Kanunî'nin şiirleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Kanunî Sultan Süleyman, *Divân-ı Muhibbî* (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1308) s.1-234; Kanunî Sultan Süleyman, *Muhibbî Divânı: İzahlı metin Kanunî Sultan Süleyman* Haz. Coşkun Ak, 1000 Temel Eser Dizisi: 129 Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 712, 1987) s.1-875.

97 Kanunî'nin bu gazeli için Bkz. Kanunî Sultan Süleyman, *Muhibbî Divânı .İz.Mtn. K.S. S.,s.7-8, 551/ nr.1848; Kanunî Sultan Süleyman, Divân-ı Muhibbî,* s.124.

LEVHALAR

Levha 1.

TAŞLICALI YAHYA BEY'İN ŞEHZÂDE MUSTAFA'NIN ÖLDÜRÜLMESİ ÜZERİNE YAZDIĞI MERSİYE.

Mefâilün Feilatün Mefâilün Feilün

I

- 1 Meded meded bu cihanün yıkıldı bir yanı
Ecel celâfileri aldı Mustafa Hanı
- 2 Tolundı mihr-i cemâli bozuldı dîvânı
Vebâle koydılar âl ile Âl-i Osmânı
- 3 Geçerler idi geçende o merd-i meydânı
Felek o cânibe döndürdü şâh-ı devrânı
- 4 Yalancınun kurı bühtânı bugz-ı pinhânı
Akıtdı yaşumuzu yakdı nâr-ı hicrânı
- 5 Cinâyet itmedi cânî gibi anun cânı
Boğuldı seyl-i belâya tağıldı erkânı
- 6 N'olaydı görmeye idi bu mâcerâyı gözüm
Yazuklar ana revâ görmedi bu râyı gözüm

II

- 1 Tonandı ağlar ile nûrdan menâra dönüp
Güşâde-hatır idi şevk ile nehâra dönüp
- 2 Göründi halka dırâht-ı şüküfedâra dönüp
Yüridi kulları yanınca lâlezâra dönüp

95 M.Çağatay Uluçay, *Osman Sultn. Aşk Mektup.* s.23-43.

96 M.Çağatay Uluçay, *Osman Sultn. Aşk Mektup.* s.8, 24; Kanunî'nin şiirleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Kanunî Sultan Süleyman, *Divân-ı Muhibbî* (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1308) s.1-234; Kanunî Sultan Süleyman, *Muhibbî Divânı: İzahlı metin Kanunî Sultan Süleyman* Haz. Coşkun Ak, 1000 Temel Eser Dizisi: 129 Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 712, 1987) s.1-875.

97 Kanunî'nin bu gazeli için Bkz. Kanunî Sultan Süleyman, *Muhibbî Divânı .İz.Mtn. K.S. S.,s.7-8, 551/ nr.1848 Kanunî Sultan Süleyman, Divân-ı Muhibbî,* s.124.

- 3 Tururdu hiddet ile şâh-ı cihân nâra dönüp
Otâğı haymeleri karlı kûhsâra dönüp
- 4 Müzeyyen idi bedenlerle Akhisara dönüp
El öpmege yürüdi mihr-i bî-karâra dönüp
- 5 Tutuldu gelmedi çünkim o mâh-pâre dönüp
Görenler ağladılar ebr-i nev-bahâra dönüp
- 6 Bir ejdarhâ-yı dü-serdür bu hayme-i dünyâ
Dehânına düşen olur hemîşe nâ-peydâ

III

- 1 O bedr-i kâmil ü ol âşinâ-yı bahr-i ulûm
Fenâya vardı telef itdi anı tâli-i şum
- 2 Döğündi kaldı hemân dağ-ı hasret ile nücûm
Küyüdü şâm-ı firâkında toldı yaş ile Rûm
- 3 Kara geyürdi Karamana guşşa itdi hüçûm
O mâhı ince hayâl ile kırdılar ma'dûm
- 4 Tolandı gerdenine hâle gibi mâr-ı semûm
Rızâ-yı Hak ne ise râzî oldu ol merhûm
- 5 Hatâsı gayr-ı muayyen günâhı nâ-ma'lûm
Zihî sa'id ü şehîd ü zihî şeh-i mazlûm
- 6 Yıkıldı yer yüzine aslına rüçü itdi
Sa'âdet ile hemân kurb-ı hazrete gitdi

IV

- 1 Getürdi arkasını yire Zâl-i devr-i zamân
Vücûdına sitem-i Rüstem ile irdi ziyân
- 2 Döküldü gözyaşı yıldızları çoğaldı figân
Dem-i memâtı kıyâmet gününden oldu nişân

- 3 Giriv ü nâle vü zâr ile toldı kevn ü mekân
Akar su gibi müdam ağlamakda pîr ü cuvân
- 4 Vücûd iline akın saldı akdı eşk-i revân
Eyâ serîr-i sa'âdetde pâdişâh-ı cihân
- 5 O cân-ı âdemiyan oldu hâk ile yeksân
Diri kala ne revadur fesâd iden şeytân
- 6 Nesîm-i subh gibi yirde koma âhumuzı
Hâkâret eylediler nesl-i pâdişâhumuzı

V

- 1 Bir iki egri fesâd ehli nitekim şemşîr
Bir iki nâme-i tezvîri kıldı katline tîr
- 2 Gelür ezelde mukadder olan kalil ü kesîr
Hezâr kayserün oldu leyâl-i ömri kasîr
- 3 Eceldür âdeme derbend-i teng ü târî 'aşîr
Zarûridür bu ki ugrar ana cuvân ile pîr
- 4 Yirini zîr-i zemîn eyledi o mihr-i münîr
Yirini gitdi cihândan niteki merd-i fakîr
- 5 Bu vâkı'a olımaz halka kâbil-i ta'bîr
Ki Erdişir-i vilâyetde ola âdet-i şîr
- 6 Bunun gibi işi kim gördi kim işitdi 'aceb
Ki oğluna kıya bir server-i ömer-meşreb

VI

- 1 Ferid-i 'âlem idi 'âlim idi a'lem idi
Muhammed ümmetine mevti mev't-i 'âlem idi
- 2 Ziyâde mâtem idi haylî emr-i mu'zam idi
Salâh u zühdi kavi i'tikâdı muhkem idi
- 3 Meşâyih ile musâhib ricâle hem-dem idi
Kerâmet ile kerîmü'l-hışâl âdem idi
- 4 Nücûm gibi cihân-dîde vü mûkerrem idi
Vücûdü muhteşem ü şevketi mu'azzam idi

- 5 Tevâzu ile selâmında hûd müsellem idi
'Aceb o bedr-i tamâmun ne 'âdeti kem idi
- 6 Hayflar oldu ana iftirâ ile gitdi
Huzûr-ı Hakka du'â vü senâ ile gitdi

VII

- 1 Sipihrûn âyinesinde görüldü rûy-ı fenâ
Kodı bu kesret-i dünyâyı kıldı 'azm-i bakâ
- 2 Garibler gibi gitdi o yollara tenhâ
Çekildi 'âlem-i bâlâya hemçü murg-ı hümâ
- 3 Hakikaten sebeb-i rif'at oldu düşman ana
Nasibi olmasa tan mı bu cife-i dünyâ
- 4 Hayât-ı bâkiye irişdi rûhı ey Yahyâ
Şefikî rûh-ı Muhammed refikî zât-ı Hudâ
- 5 Enîsi gâyib erenler celisi ehl-i şafâ
Ziyâde ide yaşum gibi rahmetin Mevlâ
- 6 İlâhî cennet-i Firdevs ana turağ olsun
Nizâm-ı 'âlem olan pâdişâh sağ olsun

Bu Mersiye Mehmet Çavuşoğlu'nun aşağıdaki eserinden alınmıştır.

Yahyâ Bey, *Yahyâ Bey Dîvân Tenkidli Basım*, Haz. Mehmet Çavuşoğlu
(İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1977). s. 165-168.

Levha 2.

HURREM SULTAN'IN KANUNÎ'YE YAZDIĞI MEKTUP

Sultanım Hazretleri,

Canım paresi Sultanım Hazretlerinin mübarek hâk-i pâ-y-i şereflerine bu çirkin yüzümü sü(r)mekten sonra benim can-ı azizüm devletim saadetim sultanım çok şükür hak taalâya ki mübarek mektub-ı şerifiniz gelüb gözlemlere nur gönüllere sürür hasıl kıldı. Hak taalâ kemalın pir idüb kıyametedek seni benden ayurmayub bir dahi mübarek dizâr-ı şerefinize yüz sürmek nasib ide Benim canım pâresi benim ömrümün hasılı devletlü sultanım mübarek mektubunuzda

sıhhatünüz haberin anmısız şükür Hak taalâya seni cemi hatalardan saklasun eğer biz biçare zaife cariyenüz canibinden istifsar idersenüz vallah benim canım ne gicem gicedür ve ne günüm gündür sizin gibi padişahın sohbetinden ayrılam dahi benim halim ne olsa gerektir. Vallah ve tallah firakinüz âteşinde gice ve gündüz yanarım Benim halim heman hak taalâdan ayruk kimse bilmez Benim canım pâresi gözümün nuri iki cihanda ümmidim vallah dünyada heman siz muradımsınız Benim halim ne dil ile takrir olunur ne kalem ile tahrir olunur.

Beýt: Bir dahi görmek nasib ola mı âlemde seni
Eşşigüne bâri bir gez yüzüm sürsem gani
Korkarım unudasuz Devletlü sultanım beni ah vah al-firak
Yalnız gün gibi seyran ile haraşan eylerin
Hâk-i pâ-y-i şâha varınca bu zaifin kemteri
Abd unutulmıya hacetim budur
Kimseye kılma nazar devletlü sultanım sakın
Yalnız gün gibi seyran ile haraşan eylerin
Vay ne müşkil derd olurmuş Padişahın firkatı
Yakdı yandırdı beni bu nar-ı hicrin mihneti
Nola bu cariyeni oda yakmak ımış âdeti
Yalnız gün gibi seyran ile haraşan eylerin

Ah benim canım paresi devletlü sultanım hamamdan ötürü bize hayırlı haberler göndermişsiz hüküm göndermişsiz vallah şolkadar sevindim ki heman Hak taalâ bilür Allah u Taalâ ve tekaddese ömrünü devletini ziyade eylesün bir yerine bin versün Benim Sultanım vallah billâh mübarek gönlünüze gelmesün ki ben kulları tamam isterim. Vallah siz bilürsüz benim canım razı olmaz bir nesnecik muradımca olmayınca Vallah yalnız hemen mutbah harcına elli bin akşam gitti bakiyyesin kenduma harçlığa alıkomadım Andan sonra benim canım pâresi gözüm nuru gönlüm sürürü sultanım mübarek zikrünüz göndermişsiz Vallah ziyade şaz-ı azim oldum Hak Taalâ sizleri iki cihanda sevindirsin Eğer oğlancukların tarafından istifsar eylersenüz erenler himmetiyle iyü hoş heman mübarek başmağunuza yüz sürüb mübarek cemalünüze müştaklardır. Hak Taalâ nasib ide Cihangir'in omzundan ötürü sorarsanız Mamul oğlunun yakısından konurdu şimdi hele baş verdi inayetullah ile deşildi şimden sonra iyücedir

heman hayır işletir duadan feramuş etmiyesiz eğer imam hocadan ötürü sorarsanız heman bir meyyittir ne ölü ne diri şöyle yatur şimdi boğazı işlenür iki (de) birde solmaz, heman onun halin Allahdan gayri kimse bilmez Elhamdülillâh benim sultanım ötede paşadan dahi hayır haberler işitilür hemise hayır haber işitilsün kılıcunuz üstün olub düşmanlarınız makhur olsun baki vessalâm birab al ibad.

Paşaya selâm iderüz dâyenüz dahi eyu hoş mübarek başmağunuza yüz sürer.

Bu mektup örneği M. Çağatay Uluçay'ın aşağıdaki eserinden alınmıştır.

M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, Tarih Dünyası Mecmuası Yayınlarından :2 (İstanbul: Şaka Matbaası, 1950) s.39-40.

Levha 3.

HURREM SULTAN'IN POLONYA KRALI'NA YAZDIĞI

CEVABİ MEKTUP

Allah Kral Hazretlerinin ömrünü ziyade eylesün ve bir gününü bin eylesün Maruza-i fakire budur ki muhabbetnâmeniz gelüp vusul buldukda şol kadar şad ve handan olup haz ettim ki kabili tabir değildir. Mazmunu münifinde sıhhat ve selâmetiniz ayan ve bu muhibbei muhlisinize olan iştiyak-ı muhabbetiniz ve Padişahı âlempenah hazretlerine olan müveddetiniz beyan olunmuş ki kabili tabir değildir. Müstadamı ömr olup hemise dînüvaz olmaktan hâli olmayasız ve mektubu şerifinizde olan muhabbetleri ve Hasan kulum takrir ettiğü dostlukları cana minnet bilüp Padişah Hazretlerine arz ettikten sonra Padişah-ı âlempenah Hazretleri şol kadar hazzetmiş ki kabili tabir değildir. Etmiş ki koca kral bizim ile iki kardeş gibi idi. İnşallahurrahman bu kral ile Ata ile oğul gibi olalım demiş ve bu sürurdan hükmü şerif emr edüp kulum Hasan'ı hâki payı şerifinize irsal eyledi ve Kral Hazretleri malumu şerif ola ki Padişah yanında herne husus için ki sizlerden fikr olunursa (ğ) un olkadar sizleri hayriyle zikretmeği cana minnet bilürüz. Bu dostluğa binaen mektubu muhabbet tehi dest olmamağ için iki çift don ve göynek uçkuru ile ve altı dane destimal ve bir dane el yüz makraması gönderildi. Bohçası ile mazur buyurasız zira sizlere lâyük esbab gönderilemedi. İnşallahurrahman şimdengeru kâsd ile işledelüm Baki hemise ömr-ü devlet müstadam bad Birabbilibad.

El-fakire el-Hakire
Haseki Sultan

Bu mektup örneği Nejat R. Uçtum'un aşağıdaki eserinden alınmıştır.

Nejat R. Uçtum "Hurrem ve Mihrimah Sultanların Polonya Kralı II. Zigismund'a yazdıkları mektuplar" *Belleten*, XLIV, 176 (Ekim 1980)'den ayrı basım, s.713.

Levha 4.

DARÜŞŞİFA İLE İLGİLİ VAKIF ŞARTLARI

Hastanenin esas kadro ve nizamatını muhtevî olan vakfiye kısmının Türkçemize tercümesi budur.

(... Bunlardan biri be vâkıfanın mezkûr medresenin arkasında mezbur ve mersum olan mahallede her derdin medarı şifâsı olmak üzere hastaların, sakimlerin ve diğer alâm ve âfâta müptelâ olanlara vakfettiği darüşşifadır.)

Tabibi darüşşifa:

Vâkıfa (Allah beşeriyeti onun medid olan sayesinde emin ve rahatda daim etsin) Darüşşifa için iki tabibi hazik tayinini ve bu tabiblerin riayet ve inayete lâyük ve fitnet ve kıyaset ile maruf ve dirayet ve ferasetle mevsuf ve tababet ve hikmetin bilcümle kavanin ve cüz'iyatına cidden vukuf sahibi ve insanların mizac ve tabiatını anlamakta mahir ve ilâç tertibinde şurub ve macunların hastaların tabiatına uygun gelip gelemeyeceğini bilmekte muktedir ve geçirmiş oldukları bir çok görgülerini ilimleriyle takviye etmiş ve bu ilmi tahsil ve ikmal için çok zaman sarfetmiş kimselerden olmasını şart kılmıştır.

Bunların her birini umumun ittifakiyle selâmeti nefis ve keremi ahlâk ve muhabbet ve hayra delâlet eder bir simaya malik, hiç kimseye zararı dokunmamış ,gayetle halim ve selim ve ekaribü ecanibe karşı kalbinde halis bir muhabbet besleyen tatlı sözlü, güler yüzlü herkesin indinde makbul ve her mariz ve sakime onun velisi gibi nazarı re'fetle bakan ve hiç bir vakitte onları abus bir yüzle karşılamayan kimseler olmamalıdır ve bunlar hiç bir zaman hastalara vahşet ve nefreti mucip olacak söz söylememelidir. Çünkü bazen fena ve haşin sözler hasta üzerinde devası olmayan bir derdden daha ziyade müessir olur.

Hastalarla görüşülürken onlara güzel cümlelerle hitab ve onlarla sual ve cevabda hoş gidecek cümleler ve ibareler kullanmalıdır. Çünkü bazı güzel sözler de hastaya mai zülâlden daha leziz gelir ve daima onları cenabı refet ve riayeti altında bulundurup lûtfu inayetini üzerlerinden eksik etmemelidirler.

Tabiblerden biri her gün darüşşifada hazır olup bütün umur ve mesalihi gözden geçirmek ve hastaların ve sakimlerin ve alillerin ahvalini istifsar etmek ve onların nabzını yoklamak, idrarlarını ve diğer teşhise medar şeyleri muayene etmek, küçük ve büyüğün ahvalini sorarak ona göre lâyük olduğu vechile mualece ve madavat eylemek vazifesiyle mükelleftir, ve eğer icab ederse hiç futur ve tekâsül göstermeden ikinci defa muayenesine şitab etmelidir.

Ve yine bu iki tabibden her biri bu yazılmış olan şartlar ve bu vazedilen kaidelerden birisine riayet etmezse vazife olarak kendisine tahsis edilen para haramdır. Ahretdе azaba dıĥar olur. Bunlardan birisinin maaşı yirmi beş ve diğerinin on beş dirhemdir.

Bundan maada vâkıfa iki kehhâlin istihdamını da şart kılmıştır.

Bunlar da bu fende âlim ve üstad ve mualece ve tedavide gayetle müteenni ve mütedebbir olmalıdırlar. Bunlardan birinin maaşı beş ve diğerinin üç dirhemdir.

Katib, vekilharç ve kilerci olmak üzere üç adam daha tayin edilmelidir. Bunların her birinin maaşı üç dirhem olacaktır.

Hastaların yemeklerini matlup veçhile pişirecek iki ahçı, maaşları iki buçuk dirhem edviyeyi havanda döğecek iki memur, maaşları ikişer dirhem. Hastaların bilcümle levazım ve ihtiyacatını tesviye ve temin edecek ve onların her zaman yanında bulunup bilcümle umuru hususat ile mukayyet ve meşgul olacak dört hastabakıcı ki bunlar hiçbir vakitte hastaların yanından ayrılmayacaklardır. Ve her gece bu dört memurdan her ikisi münavebe ile hastaların hizmetinde hiç futur ve tekasül göstermeden hazır bulunacaklardır. Her birinin maaşı üçer dirhemdir.

Hastaların idrar şişelerini ve saireyi dökmek, temizlemek vazifesiyle mükellef iki memur ki bunlar akşama kadar vazifeleri başında bulunacaklardır, ve hiç ayrılmıyacaklardır, ve geceleri de münavebe ile hizmet edeceklerdir. Maaşları üçer dirhem olacaktır. Hini hacetde hastaların çamaşlarını yıkıyacak iki memur maaşları ikişer dirhem olacaktır. Biri ferraş, diğeri bevvab olmak üzere iki memur daha istihdam edilecektir. Maaşları ikişer dirhemdir. Biri caminin önünde diğeri caminin yanında ve imaretin önünde kâin bahçeye bakacak bir bahçıvan, maaşı bir buçuk dirhem; darüşşifada ve imaret ve medresedeki çöpleri toplayıp diğeri mahalle dökmek için bir çöpçü, maaşı bir buçuk dirhem; hamamda zuafayı ve hastaların rıfku mülâyemetle yıkamağa memur bir tellâk. Maaşı iki dirhemdir.

Yine vâkıfa darüşşifa için devalar, şurublar, yemekler ve diğeri lâzım olan şeylerin tedarikinde her gün yüz elli dirhem sarfını şart kılmıştır. Bu meblağın darüşşifaya iltica eden hastaların ihtiyacına sarf edilmesi lâzımdır.

Şurublar ve macunlar pazartesi ve perşembe günlerinden maada hariçde hiç kimseye verilmesi caiz değildir, ve bu mezkûr iki günde tabibler muhtacine yalnız ilâç için ihtiyaçları olduğuna dair kanaat geldiği vakitte verebilirler. İhtiyaçları olmadığı halde tegaddi için almak istedikleri vakitte değil...

İmaret bahsinde darüşşifa hademesinden iki tabibe, göz hekimlerine, cerrahlara, kâtib, vekilharç, kilerci ve şerbetçiye, aşçı, havancı ve orada ikamet eden dört kişiye, idrar şişelerini vesaireyi temizleyen hizmetçilere, çamaşırcılara, bevvab ve bahçıvana ve çerağı ve çöpçüye yemek verilebilir....)

Darüşşifa ile ilgili vakıf şartlarını içeren bu örnek Süheyl Ünver Beyin aşağıdaki eserinden alınmıştır.

A. Süheyl Ünver, 1539-1939 400. Yıldönümü dolayısıyla Haseki Hastanesi Tarihçesi, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü No.16 (Eczacı Kimyager Hulki İsmail Gökner, Yeni LaboratuvarYayınlarından No.16, 1939), s.4-6.

Levha 5.

KANUNÎ'NİN HURREM SULTAN İÇİN YAZDIĞI GAZELİ

Celis-i halvetüm varum habîbüm mâh-ı tâbânüm
Enîsüm mahremüm varum güzeller içre sultânüm

Hayâtüm hâsılum ömrüm şarab-ı kevserüm adnüm
Bahârüm behçetüm rûzum nigârüm verd-i handânüm

Çenârüm seyr ü seyrânüm gülîstan ile bustânüm
Merâmüm dürr-i şehvârüm sabâhum sohbetüm şâmum

Neşâtüm işretüm bezmüm çerâgum neyyirüm şem'üm
Turuncu nâr u nârencüm benüm şem'i şebistânüm

Hired-mendüm hüdâ-vendüm nihânüm zâhir ü pendüm
Kubâdum Husrevüm mîrüm cihân iklimine cânüm
Nebâtum şekkerüm gencüm bu âlem içre bî-rencüm
Azîzüm Yûsufum varum gönül Mısırındaki hânüm

Sitanbulum Karamanum diyâr-i mülket-i Rûmum
Bedehşânüm ü Kıpçagum ü Bagdâdum Horâsânüm

Saçı Vâvum kaşı yayum gözi pür-fitne bînârum
Ölürsem boynuna kanum meded hey nâ-müselmânüm

Kapunda çünkü meddâhem seni medh iderem dâyim
Yürek pür-gam gözüm pür-nem Muhibbi'yem hoş-elhânüm

Coşkun Ak'ın ifadesine göre, bu gazel mevcut nüshalardan sadece İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 1976, 161a'da ve

Âdile Sultan'ın bastırması olduğu (*Divân-ı Muhibbî*, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye 1308, s.124) matbu nüshada, ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu 3970 (112b)'de bulunmaktadır.

Yukarıdaki tespit bu iki nüsha göz önünde bulundurularak halâ bugün dillerde dolanan şekli ile alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akgündüz, Ahmed. *İslâm Hukukunda Kölelik- Cârîyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları No. 8, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995
- Akgündüz, Ahmed; Öztürk Said, 700. yılında Bilimeyen Osmanlı Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul: 1999.
- Âlî, Mustafa b. Ahmed, Kühü'l-ahbâr (basılmamış kısım), Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi 598
- (Altınay), Ahmed Refik, "Hürrem Sultan'ın Son Seneleri" *Yeni Mecmua*, 32(1918), 109-111
- (Altınay), Ahmed Refik, *Kadınlar Saltanatı* (699-1094), Geçmiş Asırlarda Osmanlı hayatı, İstanbul Kütüphane-i Askerî-İbrahim Hilmi, 1332 (1916)-1923
- Altındal, Meral. *Osmanlı'da Harem*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi 1993
- .Altındal, Meral. *Osmanlı'da Kadın*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1994
- Altındağ, Ş. ve Turan, Ş. "Rüstem Paşa" *İslâm Ansiklopedisi*. 14c. İstanbul: 1941-1988
- Arseven, Celâl Esad, *Türk Sanatı Tarihi: Menşinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi., t.y.
- Asena, Orhan; Kodallı, Nevit. *Hürrem Sultan*. Oyun 3 Bölüm, Devlet Tiyatroları Yayınları, y.y. Güven Kitabevi, 1980
- Atâî, Nev'izâde Atâullah (Atâî), *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadaiku'l-Hakaik fî Tekmileti's-Şakaik*_Haz. Abdülkadir Özcan. 5c., İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Ateş, Lâtif Haz. "Şehzade Sultan Mehmed b. Süleyman'ın Validesi'nin Vakfiyesi (H.947/1540-41 tarihli)" Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1967
- Ayvansarâyî, Hâfız Hüseyin b. İsmail, *Hadikatü'l-Cevâmi* 2c. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat Tarihi* İstanbul: İrfan Matbaası, 1976

- Baltacı, Cahid. "Hürrem Sultan" .*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* . 19c. İstanbul: 1988-
- Bozkurt, K. Erhan. *La Vie au Harem*. Traduction: Erdiñç Öztekat. İstanbul: Keskin Color Kartpostalçılık San. ve Paz. A.Ş. 1998
- Brockelmann, C., "Nehrevâli", *İslam Ansiklopedisi* 14 c. İstanbul: 1941-1988
- Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplement band_ 3c*. Leiden: E.J.Brill, 1937-1942
- Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Litteratur_2c_*. Leiden: E.J.Brill, 1943-1949
- "Busbecq, Auger", *Türk Ansiklopedisi* 33 c. İstanbul-Ankara: 1968-1984
- Busbecq, Auger. *Türk Mektupları*, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Tarih Kitapları, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1939
- Croutie, Alev Lytle. *Harem: Peçeli Dünya*. Türkçesi. Mehmet Ali Kayabal. 2.bs. İstanbul: Yılmaz Yayınları A.Ş.1990
- Cunbur, Müjgan, "Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifananeler", *Erdem Dergisi* 3/8 (Mayıs 1987), 345-346
- Çavuşoğlu, Mehmed, "Şehzade Mustafa Mersiyeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 12 (1981-1982), s.641-686
- Dağıstanlı, Mustafa Alp. "Hürrem Sultan Osmanlı'nın Kraliçesi".*Atlas :Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*. 73 (Nisan 1999) 128-146
- Danışman, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi_14 c*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1965-1966
- Danışman, Zuhuri; Gök, S. *Osmanlı Padişahları Serisi* 3 c. 2.bs. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968-1971
- Danışmend, İsmail Hâmi , *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 6 c. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971-1972
- Doğan,Sema. "Haseki Külliyesi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19c. İstanbul:1988-
- Downey, Fairfax, *Kanunî Sultan Süleyman: Soliman le magnifique*, Çev. Enis Behiç Koryürek Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950
- Downey, Fairfax, *Muhteşem Süleyman*, çev. Ali Kemali Aksüt İstanbul: Halk Basımevi, 1936
- Erhan, Ahsen . Haz. "Kanunî Sultan Süleyman ve Haseki Hürrem Sultan

- Türbeleri ve civarında yatanların tercüme-i halleri" Yayınlanmamış mezuniyet tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1950
- Eyice ,Semavi . "Haseki Sultan Hamamı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* .19 c. İstanbul 1988-
- Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin_ 2 c*. (İstanbul): Takvimhane-i Âmire, 1274-1275
- Gardel ,Louis. *Sevenlerin Şafağı* .Çev. Ümit Moran Altan, 2. bs. İstanbul: Can Yayınları Ltd. Şti. 1998
- Gökbilgin, M.Tayyip, "Hürrem Sultan", *İslam Ansiklopedisi*, 14.c. İstanbul: 1941-1988
- Gövsâ ,İbrahim Alâettin "Hürrem Sultan , Roksalan "*Türk Meşhurları Ansiklopedisi*. y.y. , t.y.
- Gövsâ, İbrahim Alâettin . "Hürrem Sultan" *Resimli Yeni Lugat ve Ansiklopedi :Ansiklopedik Sözlük*. 5 c. y.y. 1948-1949
- Güreşsever, Gönül, "Haseki Darüşşifası(H.946/1539)" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı .V (1972-1973)*, 101-107
- Hammer, J. Von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi_10c*. çev. Mehmet Atâ İstanbul: Değişik Matbaalarda basılmış 1329-1337
- Hasırcıoğlu,Talat "Osmanlı Sarayında Saltanat Süren Kadınlardan Hürrem Sultan". *Resimli Tarih Mecmuası*. Yeni Seri. VII ,1-73 (1956), 15-19
- Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm Kâmusu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Müstaşrikîn*, 10 c. 2. bs. Dimaşk (Şam): t.y.
- Heyd, Uriel, *Ottoman Documents on Palestina 1552-1615 A Study of the Firman according to the Mühimme Defteri*, Oxford: Clarendon Press, 1960
- Huart C.L. " Khurrem " *Encyclopedie de L'İslâm* . 4 c. E.J. Brill ,Leyden 1913-1934
- Hürrem Sultan ,*Vakfiye-i Evkaf-ı Haseki*, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa 943/1, 10a-b
- "Hürrem Sultan" *Ana Britannica:Genel kültür Ansiklopedisi*. 32 c. İstanbul 1994
- "Hürrem Sultan" *Yeni Hayat Ansiklopedisi* 6 c. y.y. 1979-1980

- "Hurrem Sultan". *Cumhuriyet Ansiklopedisi*. 10 c. İstanbul 1968-1972.
- "Hurrem Sultan". *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi: Kişiler Dönemler Akımlar Yapıtlar* .7 c.,İstanbul :1983-1985
- "Hurrem Sultan".*Türk Ansiklopedisi* .33 c. İstanbul-Ankara 1968-1984
- "Hurrem Sultan'ın Hayatı" *Hayat Tarih Mecmuası* VI,6 (1965), s.71
- Kadın Gazetesi* ,Nimet Bayraktar, "Hurrem Haseki Sultan",. Mayıs 2-5, 1959
- "Kanunî Sultan Süleyman" .*Osmanlı Ansiklopedisi :Tarih Medeniyet Kültür* . 2. Bs. 7 c. İstanbul 1994
- Kanunî Sultan Süleyman, *Divân-ı Muhibbî*_(Dersaadet Matbaa-i Osmaniye,1308
- Sultan Süleyman, *Muhibbî Divânı: İzahlı metin Kanunî Sultan Süleyman*, Haz. Coşkun Ak, 1000 Temel Eser Dizisi: 129 Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 712, 1987
- Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah, *Kesfû'z-zunûn an Esâmî'l-Kütûbi ve'l Fünûn*, Haz. Şerafettin Yaltkaya ve Rifat Bilge, 2c. ,2.bs., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971
- Kazıcı, Ziya. "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kadınların Kurduğu Bazı Vakıflar" *Milli Kültür Dergisi*, 78 (Kasım-1990), 58-60
- Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemû'l-müellifin terâcimü Musannifi'l-Kutubi'l-Arabiye*, 15c. Dimaşk (Şam): 1957-1961
- Koçi Bey ,*Koçi Bey Risalesi*. Sadeleştiren .Zuhuri Danışman .Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi. İstanbul :Milli Eğitim Bakanlığı ,1972
- Koçu ,Reşad Ekrem. *Osmanlı Padişahları*. İstanbul : Nebioğlu Yayınevi, t.y.
- Kuban ,Doğan "Türbeler". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 8 c. İstanbul 1993-
- Kuban,Doğan . "Haseki külliyesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* . 8 c. İstanbul 1993-
- Kuran, Abdullah, *Mimar Sinan* ,İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları,1986
- Kutlukan, Şule Aksoy, "Hurrem Sultan Vakfiyesi" *Antika Dergisi*, 24(Mart1987), 21-24, 25-27
- Kütükoğlu, Mübahat S., "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı:7-8 , İstanbul: 1976-1977, s.277,392
- Manbourny, Ernest, *İstanbul Rehber-i Seyyahin*, İstanbul: Risto ve Mahdumu, 1925
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* 4 c. İstanbul: Matbaa-i Âmire,1308-1311
- Mehmed Zeki, *Maktul Şehzadeler*, İstanbul: Hüseyin Şems Matbaası 1336
- Mehmet Zillioğlu Evliya Çelebi .*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Türkçeleştiren .Zuhuri Danışman 15 c. 2.bs. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi ,1970-1971
- Meram ,Ali Kemal *Padişah Anaları:Kaynak Belgeler ,Resimler ve Yeni Eklmeler*. 5. bs. İstanbul :Toplumsal Dönüşüm Yayınları , 1997
- Meriç, Rıfıkı Melül Haz., *Mimar Sinan Hayatı, Eserleri: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VI. Seri-No.1, I Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965
- Müessesat-ı Hayriyye-i Sıhiyye Müdüriyeti*, İstanbul Matbaa-i Arşak Garuyan, 1327, 20-35
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, (Cami'ü'd-düvel tercümesi) *Sahâifü'l-ahbâr*, çev. Ahmed Nedim (Şair) III İstanbul: Matbaa-i Âmire,1285
- Nehrevâli (Nehrevanî), Kutbeddin Muhammed b. Âlâeddin Ahmed b. Şemseddin Muhammed b. Kadı Hân Mahmud el-Mekkî el-Kâdiri el-Harkânî el -Hanefî, *Fevâidü's-seniyye fi'l-rihleti'l-medeniyye ve'r-rumiyye*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Velîyüddin Efendi 2440
- Ok ,Sema. *Harem Dünyası:Harem Ağaları*. İstanbul Kemer Yayınları ,1997
- Oransay, Gültekin, *Osmanlı Devletinde kim kimdi?: Mehmed Süreyya Beğ'in Sicill-i Osmanî birinci cild bab-ı evvelini düzeltilip genişletilmiş edimsel biçimde yeni basım*. Ankara: Küğ Yayını,1969
- Öz, Tahsin, *İstanbul Camileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VI, Seri-No.5, 2c. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1962-1965
- Öztuna, Yılmaz, "Kanunî'nin Türk ve Dünya Tarihindeki yeri", *Kanunî Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri-Sa.55, Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1970
- Öztuna, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, Hayat Kitapları 37, Tarih Serisi 1, 12c. (İstanbul): Hayat Yayınları A.Ş., 1965-1967
- Öztuna, Yılmaz, *Kanunî Sultan Süleyman*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1049,

- Türk Büyükleri Dizisi: 117, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989
- Peçevi İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevi*. 2c. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283
- Peirce, Leslie P. *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*. Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:31, 2.bs. İstanbul Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998
- Resimli- Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*. Bir Heyet tarafından yazılmıştır. 6c. İstanbul: İskit ve Güven Yayınevi, 1957-1963
- Rüstem Paşa, *Rüstem Paşa Tarihi (Tevârih-i Âl-i Osman)*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2438
- Sakaoğlu ,Necdet. "Hürrem Sultan" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* . 8 c. İstanbul :1993-
- Singer, Amy. "The Mülknâmes of Hürrem's Waqf in Jerusalem". *Muqarnas an Annual on the Visual Culture of the Islamic World*. 14, Liden-Brill: 1997
- Skilliter, S.A. "Khurrem". *The Encyclopaedia of Islam*. New Edition, 7c. Leiden: E.J.Brill, 1986-1993
- Solak-zâde, Mehmed Hemdemî Çelebi, *Tarih-i Solak-zâde* İstanbul:Mahmud Bey Matbaası 1297
- Sözen, Metin; Arık, R.; Asova, K.; Bilge, A.; Çelik, Z.; Nayır, Z.; Ödekan, A.; Özden, E.; Pehlivanoglu, M.; Sağnak, Z.; Tapan, M.; Yönder, A. *Türk Mimarîsinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, Türkiye İş Bankası Sanat Dizisi: 18. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 149, 1975
- Stircea, Viorica. *Kanunî Sultan Süleyman'ın gözdesi Hürrem Sultan*. Çev. Selim Mehmet, Roman Dizisi: 22, İstanbul: Milliyet Yayınları ,1972
- Ş. Samî, "Hürrem", *Kamusu'l-Â'lâm: dictionnaire Universel d'Histoire et de Géographie*. 6c. İstanbul: Mihran Matbaası. 1306-1316
- Şapolyo, Enver Behnan, "Türk Hamamları", *Ön Asya Mecmuası*, 3/28, (Aralık,1967), 10-11
- Şapolyo, Enver Behnan, *Osmanlı Sultanları Tarihi* İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi, 1961
- Şehsuvaroğlu , Halûk Y. "Hürrem Sultan ve Sultan Süleyman.", *Resimli Tarih Mecmuası*. I, 5(Mayıs 1950) 176-179
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y., *Asırlar Boyunca İstanbul: Sarayları, Camileri,*

- Abideleri, Çeşmeleri*, Haz. Cumhuriyet Gazetesi y.y. , t.y.
- Tan, Turhan. *Hürrem Sultan*. İstanbul: Cumhuriyet Basımevi ,1937
- Tanışik, Hilmi. Top. *İstanbul Çeşmeleri* , Maarif Vekillîği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Yayınlarından Seri:II, Sayı:3, 2c. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943-1945
- Tanman, M.Baba. "Haseki Hamamı".*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19c. İstanbul: 1988-
- Taşkıran, Nimet, *Hasekinin Kitabı: İstanbul Haseki Külliyesi Cami-Medrese-İmaret-Sübyan Mektebi-Dar-üş-şifa ve Yeni Haseki Hastanesi*, Haseki Hastanesini Kalkındırma Derneği Yayınları No. 6, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1972
- Taşkıran, Nimet. "Haseki Hürrem Sultan'ın Polonya Arşivindeki iki mektubu Hakkında" *Haseki Tıp Bülteni VIII*. 18,4 (1970'den ayrı baskı), 338-344
- Tuğlacı, Pars. *Osmanlı Saray Kadınları. Türkiye'de Kadın: The Ottoman Palace Women*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1985
- Tuncor, Ferit Ragıp. "Hürrem Sultan", *Ön Asya Mecmuası*, 30 (1968), 8,26
- Turfanda ,Oytun; Kodallı, Nevit. Haz. *Hürrem Sultan*. Bale, iki perde, Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü Yayınları 1976-1977 Sezonu, No:4, Ankara: Ankara Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü 1976-1977
- Tülbentçi ,Feridun Fazıl. *Hürrem Sultan*. Tarihi Roman 2. bs. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevleri Koll. Şti. 1978
- Uçtum, Nejat R. "Hürrem ve Mihrimah Sultanların Polonya Kralı II. Zigmund'a yazdıkları mektuplar" *Bellekten*, XLIV, 176 (Ekim 1980'den ayrı basım), 697-714
- Uluçay, M. *Çağatay*, "Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi ile ilgili Bazı Notlar ve Vesikalar" *Kanunî Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri-Sa..55, Ankara: Türk Tarih Kurumu , 1970
- Uluçay, M. *Çağatay, Harem II*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri-Sa.56, Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1971
- Uluçay, M. *Çağatay, Haremden Mektuplar I* , İstanbul: Vakit Matbaası, 1956
- Uluçay, M. *Çağatay, Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, Tarih Dünyası Mecmuası Yayınlarından 2. İstanbul: Şaka Matbaası, 1950

- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sa.63, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980
- Uluçay, M.Çağatay, "Ülkeler Fatih Kanunî'nin Kalbini Fetheden Hürrem Sultan *Tarihte Güzel Kadınlar :Tarih Dünyası Mecmuası*. Tarih-i Eserler Serisi No:3 t.y. 75-79
- Uludağ, Osman Şevki, *Haseki Darüşşifası*, İstanbul: Kader Basımevi, t.y.
- Uzel, Nezih. "Hürrem Sultan veya Rokselan" *Antika:The Turkish Journal of Collectable Art*. 25 (Nisan 1987) 59-60,62
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*,Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri-No.15, Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1945
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi 4c.*,Türk Tarih Kurumu Yayınları XIII. Dizi-Sa. 16b3, 4. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982-1983
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Baybura, İbrahim Kemal; Altındağ, Ülkü Haz. *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Sarayı Arşivi Kataloğu: Fermanlar No E.1-12476*, Türk Tarih Kurumu VII. Dizi-Sa.81, I. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985-
- Ülkütaşır, M.Şakir. *Meşhur Türk İmparatoriçeleri*. Faydalı Kitap sayı : 8, İstanbul :Varoğlu Yayınevi: t.y.
- Ünsal, Behçet. "İstanbul Türbeleri üzerinde stil araştırması", *Vakıflar Dergisi* 16 (1982), s.82-83
- Önver, Süheyl, *1539-1939 400. Yıldönümü dolayısıyla Haseki Hastanesi Tarihçesi*, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Adet:16, Hulki İsmail Gürkan Yeni LaboratuarYayınlarından No.16, 1939
- Yahyâ Bey (Taşlıcalı), *Yahyâ Bey, Divân Tenkitli Basım*, Haz. Mehmet Çavuşoğlu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1977
- Yıldırım, Nuran. "Haseki Darüşşifası ve Hastanesi" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 8 c. , İstanbul 1993-
- Yusuf Niyazi, *Mazlum Şehzadeler yahut Hürrem Sultan: Tarihî Dram 4 perde*, Dersadet: Martoğlu Kütüphanesi yani, Matbaa-ı zîrâyer-Keteun, 1325
- Yücel, Yaşar; Sevim, Ali. *Türkiye Tarihi*. 3c. Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları XIII. Dizi-Sa. 22a. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990-

SUMMARY

HURREM SULTAN

Haseki Hurrem Sultan is the wife of Süleyman, the Magnificent (926/1520-974/15566), the tenth Ottoman Emperor. She is the first well-known Sultan wife. Western historians and authors have records of her as Roxelane, Rosksa, Roza, Rosanne, and Ruziac. That she is the daughter of a poor priest from the town of Robotyn or Rogatino by the river Lipa in Poland, she was possibly born in 1504 and was enslaved by Tatar frontiers, She was sold or given as a gift to the Ottoman Palace are of the widely accepted facts. It is mostly stated that she is not beautiful but attractive, pretty, intelligent and ambitious and has a strong character.

She was brought up with Islamic and Turkish tradition after entering the Ottoman Palace. She met Suleyman, the lawmaker possibly in 1520 and married him. She gave birth to princes Mehmet, Selim, Beyazıt and Cihangir, and a daughter named Mihrimah Sultan. Prince Mehmet died in 1543 during governing Manisa and Cihangir in 1553 in the twelfth Iran expedition.

Hurrem Sultan, who desired one of her sons to become the Emperor, started overcoming the barriers in front of her sons acting with the motreh's instinct and in a carefully planned way. The historians and authors consider Hurrem Sultan responsible for Mahidevran Hatun's, the mother of Prince Mustafa, the elder son of the Lawmaker, losing her popularity and leaving the Palace, for the murder of Sadrazam Ibrahim Pasha in 1536, Prince Mustafa in 1553, Sadrazam Ahmed Pasha in 1561, and Prince Beyazıt and his four sons in Iran. They state that she had a considerable role in the fate of the World Empire. Eventually, Prince Selim became the emperor. Hurrem Sultan managed her sons to be the inheritors to the throne but died in 1558 without becoming the Mother Sultan. Her tomb is next to Suleyman, the Lawmaker's, in the garden of the Suleymaniye Mosque.

Hurrem sultan kept the unity of her family, concerned with charity work and donated her fortune to the institutions and foundations in İstanbul, Edirne, Mecca, Medina and Jerusalem. Haseki Complex is her most famous charity in İstanbul. This complex, which comprises of a mosque, a medrese, an imaret and a health center, was completed in 1538-1550. Today, there are seven Arabic charity records referring to these nice charities.

Haseki Hurrem Sultan is accused of establishing the "Woman Domination" and abusing her privileges in the Ottoman history. That she caused to the reversion of the State is mentioned.

hurrem Sultan's legal marriage and her communication with the foreign presidents through ambassadors when the Lawmaker was way all show her importance in the Empire.

Much has been written about Hurrem Sultan. Hurrem Sultan, who is mentioned with her political activities and charities in the history, should be considered in her period and unique to her conditions. We leave the last word to our readers.

Thanks to Alev Bulut'a who translated the resume of this article and the Bertan family for their support.

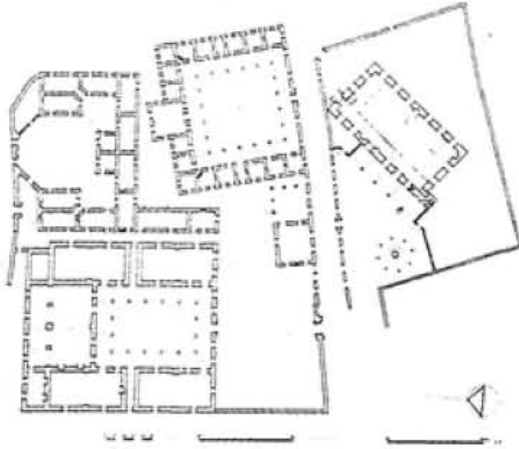
Bu makalenin ingilizce özetini hazırlayan Alev Bulut'a ve desteklerini esirgemeyen Bertan ailesine teşekkür ederim.

Ayşe Özbaş

957/1540 tarihli Hurrem Sultan Vakfıyesi'nin tezhipi ilk iki sahife (TİEM 2191)

Haseki külliyesinin plâni

Hurrem Sultan

Kanuni'nin Hürrem Sultan için yazılan gazeli (Bu gazel 1308 tarihli matbu nüshadan alınarak, Savaş Çelik'e talik hatla yazdırılmıştır.

Hurrem Sultan'ın Türbesi (C. Nemlioğlu)